

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра соціології та політології

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

В. о. завідувача кафедри соціології та
політології

Т. В. Лушагіна

“ ” 2025 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

бакалавр

(ступінь вищої освіти, спеціальність)

на тему: **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Керівник:

к. політ. н., доцент

Громадська Наталя Анатоліївна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

старший викладач

Малікіна Оксана Анатоліївна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав:

студент IV курсу, групи 431

Бохан Максим Сергійович

(П.І.Б.)

Спеціальності:

052 «Політологія»

(шрифт та назва спеціальності)

ОПП:

«Політологія»

Миколаїв – 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	7
1.1. Поняття і сутність політичної культури	7
1.2. Функції та роль політичної культури у формуванні суспільстві	12
1.3. Фактори впливу на політичну культуру суспільства	16
РОЗДІЛ II. ВИТОКИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	23
2.1. Роль інституційного середовища у формуванні політичної культури українців.....	23
2.2. Внесок національної культурної спадщини у формування політичної свідомості.....	28
2.3. Інформаційні технології як фактор трансформації політичної культури українців.....	33
РОЗДІЛ III. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ	41
3.1. Особливості формування політичної культури України в період 1991-2014 рр.	41
3.2. Особливості формування політичної культури України в період російсько- української війни.....	51
3.3. Загрози, виклики та перспективи розвитку політичної культури України	60
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Політична культура як поняття, незважаючи на його тривалу історію наукового обігу, зокрема завдяки класичному визначенню Г. Алмонда і С. Верби, залишається методологічно відкритим до переосмислення. Причина цього – не лише зміна контексту, а й розширення спектра впливів, які формують політичну поведінку, свідомість, ціннісні орієнтації громадян. У сучасному політичному просторі, що характеризується нестабільністю, швидкою трансформацією та гібридизацією форм політичної взаємодії, постає потреба не лише оновлення термінологічного апарату, а й теоретичного осмислення політичної культури як багатовимірної соціальної феномену.

Гібридна структура української політичної культури водночас демонструє високий потенціал до самоорганізації – через розвинену культуру протесту, волонтерські мережі, локальні ініціативи – і зберігає риси патерналістського мислення, персоналізованого лідерства, недовіри до формальних інститутів. У цьому поєднанні немає суперечності як такої – нинішня українська політична культура репрезентує перехідну форму, де неформальні механізми легітимації виконують компенсаторну функцію за умов слабкості інституцій. Така конфігурація вимагає аналізу не лише політичних структур, а й практик – як ті, що відтворюють цінності, так і ті, що фіксують межі довіри, здатності до дії, зусиль із підтримки політичної стабільності.

У такому аналітичному полі політична культура України постає як складна гібридна конструкція, в якій поєднуються модернізовані елементи участі, рефлексії, мобілізації – із залишками інерційних моделей поведінки, недовіри й стереотипів. Це не свідчення невдачі, а ознака динаміки, що дозволяє простежити можливі сценарії розвитку. Вивчення політичної культури в цьому сенсі виконує не лише описову функцію, а й слугує індикатором життєздатності демократичного процесу, здатності суспільства

витримувати історичний тиск, реагувати на виклики й конструювати нові форми політичної присутності.

Стан наукової розробки дослідження. У сучасній науковій літературі політична культура України розглядається як динамічне утворення, що формується в умовах соціальних трансформацій і політичних викликів. М. Гордієнко [18] досліджував еволюцію феномена політичної культури в контексті модернізації. Питання її структурних і функціональних характеристик аналізували В. Букач [5], І. Поліщук [74] і Л. Городенко [22], які виокремлювали політичну культуру як фактор, що забезпечує спадкоємність і відтворення політичних практик. Системне осмислення поняття зустрічається в роботах Т. Демиденко та Т. Білоус [38], А. Зуйковської [43], а також у дискусіях щодо концептуальних меж, які окреслив В. Пасісниченко [69].

Зв'язок політичної культури з громадянським суспільством висвітлювався у працях Т. Войтенко, О. Гончарука та Ю. Привалова [10], а також у дослідженні О. Кваші, О. Шимка й К. Чости [46], де політична культура розглядається як чинник демократизації. Аспекти політичної ментальності та ціннісних орієнтацій суспільства аналізували С. Приходько, А. Ільченко й Ю. Помаз [77], а також С. Рубан [85]. Конфлікт між пострадянськими ідеологемами та новими ідентичнісними наративами розглядався у контексті роздвоєної політичної свідомості в роботі Н. Михальченко та В. Андрущенко [59].

Цифровий вимір політичної культури, її взаємодія з новими медіа та соціальними платформами стали предметом дослідження у роботах Л. Тютюнник [92], Ю. Кокарчі [48], Т. Гордієнко [19], а також в емпіричних оглядах, присвячених практикам мобілізації через цифрові технології [78]. Вплив інформаційних маніпуляцій та пропаганди в умовах війни досліджували Т. Пушнова [79] і О. Тютюнник [92], що дозволяє говорити про політичну культуру як ціль і водночас як інструмент гібридних впливів.

Паралельно ведеться моніторинг еволюції суспільних орієнтацій у сфері політики на основі репрезентативних соціологічних даних. Серія досліджень Київського міжнародного інституту соціології [24–36] дозволяє аналізувати динаміку довіри до політичних інституцій, ставлення до влади, бачення форм правління та сприйняття національних пріоритетів. Узагальнені оцінки громадської думки щодо меж допустимих компромісів і геополітичних виборів подані у звітах Центру Разумкова [80–82].

Аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з даної проблематики виявив достатню кількість досліджень. Проте динамічні зміни в Україні, що впливають на політичну культуру суспільства, підкреслюють актуальність подальшого дослідження цього питання.

Об’єкт дослідження – політична культура суспільства.

Предмет дослідження – особливості формування політичної культури в сучасній Україні.

Мета дослідження полягає в змістовному вивченні політичної культури України, чинники її формування та шлях розвитку в майбутньому.

Для досягнення поставленої мети, були поставлені наступні **завдання**:

1. Розкрити поняття та функції політичної культури як елемента політичної системи.
2. Описати основні чинники, що впливають на формування політичної культури сучасного суспільства.
3. Окреслити роль інституційного середовища та громадянського суспільства у становленні політичної культури в Україні.
4. Визначити внесок національної культурної спадщини та ментальних установок у формування політичної свідомості.
5. Описати інформаційні технології як фактор трансформації політичної культури українців.
6. Описати трансформації політичної культури України в умовах російсько-української війни.

7. Виявити сучасні виклики для політичної культури України та визначити можливі напрями її розвитку.

Методи дослідження. Для вивчення політичної культури сучасної України були засновано такі загальні методи, як аналіз та синтез, для розуміння зв'язків між явищами та подіями, також виявлення інформації про політичну культуру. Історичний метод, для відстежування розвитку політичної культури, через роки існування української держави. До спеціальних методів, можна записати: Кейс-стаді метод (або ж вивчення випадків), суть якого полягає в вивченні певний явищ та подій, що вплинули на політичну культуру України. Завдяки ньому було визначено чинники формування політичної культури та стан політичної культури України. Контент-аналіз, для вивчення наповнення соціальних мереж та ШІ, також їх потенційний вплив на політичну поведінку людини.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані для майбутніх досліджень та впровадження дієвої політики щодо подолання вад політичної культури України, задля побудови сильної держави та щасливого суспільства. Насамперед, це відноситься до усунення інфантильності, непотизму, клієнтизму, патримоніалізму, недовіри, поляризації. Дослідження також визначає головні чинники на формування політичної культури та її розвиток протягом існування української держави

Структура дипломного проекту. Робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів висновків та списку використаних джерел та літератури (110 позиції), Основна частина тексту має обсяг 71 сторінки. Загальний обсяг роботи – 86 сторінок.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Поняття і сутність політичної культури

У концептуальному полі політичної науки поняття політичної культури набуває дедалі ширшого функціонального наповнення, що фіксується як у класичних, так і в сучасних інтерпретаціях. Ідея, вперше артикульована в інтелектуальній спадщині І. Гердера, не обмежилася декларативною формулою, а вкоренилася в аналітичному дискурсі як спосіб осмислення ціннісно-нормативного підґрунтя політичного життя. Через призму культурного досвіду індивідів концепт політичної культури почав функціонувати як інтегральна матриця упорядкування політичної поведінки, зокрема завдяки інституціоналізації норм, символів і структур сприйняття влади [22]. У такий спосіб відбулася трансформація ідеї з філософського рівня в методологічний інструмент для вивчення політичної системи як цілого.

Аналізуючи феномен політичної культури, В. Бебик пропонує його розгляд як якісної характеристики політичного життя, у якій проявляється баланс між правовими, соціальними та психологічними механізмами політичного регулювання. Такий підхід дозволяє перенести акцент із формального функціонування інститутів на глибинні процеси політичної соціалізації, які вкорінені у структурі масової свідомості й ментальних установках [2]. Розглядаючи культуру як невід'ємний компонент політичної системи, автор фіксує її присутність не лише в інституційній площині, а й у практиках, що продукують стійкі зразки взаємодії влади і громадян.

Наявна суперечливість у трактуванні політичної культури вказує на теоретичну багатовекторність її концептуалізації. Спостереження В. та І. Пасісниченків демонструє методологічну напругу між абсолютизацією культури і зведенням її до вторинного, обслуговуючого чинника в структурах

марксизму, структуралізму чи функціоналізму. Така редукція позбавляє політичну культуру самостійного пояснювального статусу, водночас приховано визнаючи її необхідність для розуміння політичної взаємодії [69]. Навіть у межах такої опозиції концепт політичної культури зберігає аналітичну цінність як механізм осмислення гетерогенності політичного простору, в якому діють не лише формальні правила, а й ментальні схеми і настанови.

Змістовне наповнення політичної культури не зводиться до ідеологічних орієнтацій чи поверхневих символічних форм. Через неї відтворюються типові моделі поведінки, закріплюється режим взаємодії громадянина з інституціями влади, формуються канали політичної комунікації, в тому числі через мас-медіа. В структурі політичної системи культура постає як латентний, але дієвий регулятор, що забезпечує консенсус між формою влади та соціальними очікуваннями. Політична культура оприявнюється не в абстракціях, а в конкретних способах сприйняття, оцінки, легітимації чи заперечення влади, що виявляються у виборі політичної поведінки, у сприйнятті інституцій, у рівні залучення до громадянських практик [72].

Конструкція політичної культури як складової політичного режиму вимагає з'ясування внутрішніх зв'язків між ціннісно-нормативною орієнтацією громадян і легітимністю політичної системи. Така взаємодія відбувається через механізми політичної соціалізації, що функціонують як канали інтерналізації культурних кодів. У межах цього процесу, як зазначає О. Ващенко, політична культура формує не лише стійкий ціннісний орієнтир, а й відкриває можливості для адаптації до політичного середовища. Залежність ефективності соціалізації від глибини культурного фундаменту підкреслює значущість історико-культурної спадкоємності для збереження стабільності політичного поля [6]. Відповідно, у ситуаціях культурної перервності чи трансформації механізми соціалізації потребують додаткових інструментів легітимації.

Універсальність політичної культури як об'єкта дослідження уможлиблює її розгляд як у контексті макрополітичних процесів, так і на рівні мікросоціальних практик. Розвиток цього поняття відбувався в різних теоретичних координатах. За класифікацією К. Опалека, яку адаптує Т. Бельська, запропоновано виділення чотирьох підходів: «суб'єктивного», що спирається на психологічні чинники; «об'єктивного», який інтерпретує культуру як структуру владних практик; «евристичного», де увагу зосереджено на зразках орієнтацій; та «всеохоплюючого», що фактично унікає узагальнення через складність об'єкта [3]. Така типологія демонструє намагання охопити як афективну, так і когнітивну складову політичної культури, що в сукупності формує її як багатокomпонентну систему.

Трактування, запропоноване І. Поліщуком, розкриває політичну культуру як інституціалізовану сукупність стійких уявлень, цінностей і практик, які сформувалися в результаті історичної еволюції і здатні до трансформації. У цьому підході виявляється динамічна природа політичної культури, що дозволяє враховувати зміни у поколіннєвих структурах, у формах політичної участі, в каналах легітимації влади [74]. Така характеристика інтегрує як культурну спадкоємність, так і відкритість до модифікації, що забезпечує адаптивність політичної системи в умовах соціальної мобільності.

У західному інтелектуальному полі проблематика політичної культури набула багатовимірного характеру, відображаючи прагнення не лише до її опису, а й до визначення логіки її функціонування в контексті політичного процесу. Спостереження В. Рейсінгера виокремлюють концептуальні вразливості, які унеможливають чітке розрізнення між політичною культурою еліти й масовою культурою, ускладнюють інтеграцію індивідуальних орієнтацій у колективні схеми, а також не дають змоги точно визначити канали взаємодії політичної культури з інституційними структурами [110]. Концептуальна розмитість меж поняття породжує дилему

щодо його логічного статусу: чи культура є системною цілісністю, чи множиною елементів, агрегованих суб'єктом – носієм політичної активності.

Спроба осмислення логічного статусу політичної культури виявляється в роботах Д. Елкінза і Р. Симеона, де вона постає або як описовий засіб фіксації колективних рис, або як інструмент пояснення політичних процесів [106, с. 132]. Це розмежування посилюється у позиції Р. Лейна, який наполягає на потребі вийти за межі поверхневої дескрипції поведінки й установок, зосередившись на системній природі політичної культури. Такий підхід орієнтований на реконструкцію глибинних механізмів, що обумовлюють виникнення політичної поведінки як феномена [108, с. 369]. Аналіз не зводиться до ідентифікації зовнішніх проявів, а вимагає залучення комплексного бачення політичного простору як простору дії культурних смислів.

Класичні концепції, зокрема у трактуванні Л. Пая, також орієнтовані на визнання політичної культури як взаємозалежної цілісності, де настанови, емоції й знання формують внутрішньо узгоджену систему. Водночас таке розуміння не заперечує наявності внутрішньої диференціації – культурні коди елітного прошарку можуть істотно відрізнятися від масових орієнтацій, що надає політичній культурі гетерогенності [18]. Подібна позиція відкриває можливість одночасного аналізу стабільності й динаміки політичних смислів, у яких укорінено поведінкові стратегії, інституційні уподобання та способи легітимації влади.

Сутнісні особливості політичної культури виявляються в контексті цивілізаційної належності. Виокремлення Л. Паєм ознак «незахідного» політичного процесу відбувається не через опозицію, а через спробу концептуального моделювання специфічного механізму функціонування політики у таких суспільствах. Нероздільність політичної та особистісної сфери, домінування клієнтелізму, слабка структурованість партійної системи, харизматичний тип лідерства, відсутність загальносуспільної комунікативної мережі, превалювання емоційного над раціональним – ці характеристики

фіксують структурну відмінність «незахідного» політичного простору як простору неінституційної взаємодії [73, с. 53]. Такі суспільства формують тип політичної культури, в якому домінують ірраціональні способи включення індивіда у політику, а інститути функціонують на основі персональних лояльностей.

Натомість «західна» модель ґрунтується на інституціоналізованій участі, правових процедурах і механізмах представництва, де політична культура структурується через формальні канали комунікації між владою та громадянським суспільством. Демократичний характер легітимації, конкуренція політичних сил, процедурність прийняття рішень, підтримка плюралізму – ці компоненти формують рамку політичної культури, орієнтованої на автономію індивіда й розвиненість громадянських практик [101]. Отже, тип політичної культури постає не як універсальна константа, а як цивілізаційно зумовлена конфігурація, що залежить від історичної традиції, ментальних матриць і соціального контексту.

Політична глобалізація уможлиблює поширення демократичних норм і стандартів, однак не усуває місцеві особливості. Саме тому аналітики зосереджують увагу на динаміці традицій і на тому, як вони змінюються в умовах нових політичних реалій. Політична культура стає простором взаємодії минулого і майбутнього, де сучасна політична практика формує майбутні традиції, водночас спираючись на наявні культурні коди [97]. У такій перспективі політична культура виступає не лише як умова, а й як ресурс політичної модернізації, що дозволяє адаптувати політичні системи до змін, зберігаючи при цьому зв'язок із символічною структурою спільноти.

Отже, політична культура як складна система уявлень, орієнтацій і дій, що формуються в процесі взаємодії громадян з політичною владою не обмежується знанням політичних фактів або прихильністю до певних ідеологій. Йдеться про глибший рівень – про те, як індивід сприймає політичну дійсність, як пояснює її для себе, як обирає форми участі або дистанціювання. У науковому дискурсі політична культура трактується неоднозначно: від

інтуїтивних, підсвідомих настанов до свідомо засвоєних ціннісно-нормативних орієнтирів. Аналіз джерел дає змогу стверджувати, що найбільш аналітичною є позиція, яка поєднує індивідуальні установки з соціально обумовленими механізмами – такими як соціалізація, легітимація, формування колективної ідентичності та символічного простору. Західні підходи й українські інтерпретації засвідчують, що політична культура не є однорідною. Її особливість полягає саме в гетерогенності, історичній змінності, контекстуальній залежності та здатності до адаптації. Формується вона на перетині практичного досвіду, культурних норм, соціальних наративів і ментальних структур.

1.2. Функції та роль політичної культури у формуванні суспільстві

Політична культура забезпечує відтворення легітимності – не у формальному, а в символічному сенсі, коли суспільство визнає владу як власну, незалежно від персонального ставлення до носіїв цієї влади. У цьому сенсі вона виконує інтеграційну функцію, оскільки через символи, ритуали, публічні уявлення створюється відчуття політичної спільності, у межах якої можливий обмін, конфлікт, співпраця. Іншою важливою функцією є каналізування політичної поведінки: саме культура визначає, які форми участі вважаються допустимими, які – маргінальними, а які – нелегітимними. Таким чином, політична культура виступає як регулятор політичної дії, що закріплює сталі моделі взаємодії між громадянами й інституціями.

Крім цього, функціональне бачення дозволяє розглядати політичну культуру як механізм соціалізації, що вводить індивідів у політичне поле. Через неї відбувається засвоєння базових політичних уявлень, формуються очікування щодо дій влади, вибудовується образ громадянства. Політична культура не лише відтворює систему, а й може її змінювати, коли зростає рівень критичності, активізується протестний потенціал, з'являються нові

ціннісні орієнтації. У такому випадку її функція стає не консервативною, а трансформаційною, відкриваючи простір для реформування політичних інститутів і практик.

Визначення функцій політичної культури передбачає розмежування між інституційними режимами, адже від типу політичної організації залежить форма, інтенсивність і зміст її дії. Вказівка І. Поліщука на те, що однією з провідних функцій політичної культури є репрезентація суспільних інтересів, не зводиться до простого відображення, а передбачає активну участь культури в трансформації запитів у політичні дії [74, с. 195]. У демократичних умовах така репрезентація реалізується через відкритий механізм зворотного зв'язку між владою і суспільством, тоді як в авторитарних системах функція набуває характеру обміну лояльності на матеріальні чи статусні преференції, часто із залученням непрозорих технологій електорального впливу.

Інтегративна функція, яку аналізує А. Зуйковська, постає як спроба утримання цілісності політичного простору через залучення різних соціальних груп до легітимованої взаємодії [43, с. 25]. У демократичних суспільствах ця інтеграція здійснюється шляхом інклюзивної участі, тоді як в автократичних режимах забезпечується здебільшого через централізацію й асиміляцію, що не завжди передбачає реальне включення, а радше – контроль і регуляцію. Універсальність функції виявляється лише на рівні прагнення до цілісності, однак її механізми істотно варіюються залежно від політичного контексту.

Поглиблення функціонального аналізу політичної культури фіксується в концепції Н. Демиденко та Т. Білоус, які надають переліку основних функцій системного характеру. Зокрема, стабілізаційна функція слугує підтримці стійкості політичної системи, а легітимаційна – забезпечує визнання владних дій з боку суспільства. Мобілізаційна функція стимулює участь громадян у політичному процесі, тоді як освітня формує знання про політичні механізми, створюючи інтелектуальну базу для участі [38, с. 174]. У цьому переліку політична культура постає як система, здатна не лише зберігати політичний порядок, а й відтворювати політичну дієздатність суспільства.

Розширене бачення функцій політичної культури запропоновано в роботах М. Остапенка. Поряд із уже згаданими функціями автор вводить додаткові категорії, які розкривають політичну культуру як комунікативну, відтворювальну, адаптаційну, ідентифікаційну, виховну, нормативно-ціннісну і соціалізуючу систему [67, с. 83]. Комунікаційна функція виявляється у здатності культури налагоджувати обмін між суб'єктами політики, формуючи спільне символічне поле. Адаптаційна здатність політичної культури виявляється в гнучкому налаштуванні способів взаємодії між інституціями та громадянами, у зміні каналів легітимації, у перегляді змісту політичних уявлень. У ситуаціях зовнішнього тиску або внутрішньої турбулентності саме ця функція забезпечує здатність політичної системи втримати цілісність, не втрачаючи можливості до оновлення. Таке оновлення не зводиться до риторичних змін – воно включає перебудову механізмів прийняття рішень, форм участі, способів інституційного реагування.

Ідентифікаційна функція політичної культури виконує роль внутрішньої цементації політичної спільноти, створюючи простір символічної належності. Індивід, включений у цю структуру, не лише поділяє цінності та історичні наративи, а й набуває досвіду колективної солідарності через символи, практики пам'яті, уявлення про справедливість. Така ідентифікація не має виключно емоційного характеру – вона транслюється через повсякденні акти взаємодії з політичними інститутами, мову публічного простору, ритуали участі. У підсумку політична культура постає не як фон, а як структурне середовище, в якому розгортається взаємозв'язок між минулим, теперішнім і можливим.

О. Рудченко акцентує на функції консолідації, яка в політичному контексті набуває значення об'єднання індивідів і груп навколо спільних цілей. Така функція особливо актуальна в умовах політичної поляризації, коли формування єдиної ціннісної рамки забезпечує можливість для узгодження інтересів і реалізації політичних вимог [86]. Консолідація створює передумови

для легітимної політичної дії, що здійснюється через спільне символічне поле, у якому громадяни впізнають себе як суб'єктів політики.

Аналіз функціонального поля політичної культури дозволяє перейти до розуміння її ролі в житті індивіда й суспільства. У контексті індивідуального досвіду політична культура виступає як орієнтаційна система, що дозволяє навігувати в складному політичному просторі, розрізняти легітимні та нелегітимні дії, структурувати власну політичну поведінку. У соціальному вимірі політична культура забезпечує стабільність політичної системи через включення громадян у легітимні форми участі, консолідацію соціальних груп, і водночас – через інституціоналізацію механізмів конфліктного врегулювання. Таким чином, функціональне навантаження політичної культури виходить за межі опису й постає як динамічна структура, що визначає траєкторії політичного розвитку.

Функціональне тло політичної культури не вичерпується нормативним закріпленням її ролі в політичній системі. Йдеться не лише про підтримку стабільності або відтворення ієрархій, а про формування структур політичної взаємодії, у яких визначаються межі допустимого, порядок легітимації та способи включення до політичного процесу. У структурі політичної культури фіксується ціла низка функцій – легітимаційна, соціалізаційна, мобілізаційна, інтегративна, ідентифікаційна – які забезпечують не лише передання досвіду, а й адаптацію до змін. У демократичних суспільствах ці функції реалізуються через механізми зворотного зв'язку, участь і критичну публічність. У недемократичних – через контрольовану інтеграцію, асиміляцію домінантних наративів або витіснення альтернативних моделей мислення.

1.3. Фактори впливу на політичну культуру суспільства

Аналіз функціонального навантаження політичної культури потребує доповнення через розгляд чинників, що впливають на її формування. Кожен із них не лише позначає джерело впливу, а й виконує роль транслятора певних смислів, які закріплюються в колективних уявленнях, практиках політичної участі та ставленні до інститутів. Формування політичної культури відбувається на перетині історичного досвіду, освітньої та соціальної структури, традицій, релігії, глобальних викликів, а також складу населення. Кожен із цих чинників не функціонує автономно, а вступає у взаємодію з іншими, утворюючи динамічну модель відтворення й зміни політичних уявлень.

Історичний чинник проявляється як вплив кодифікованого й травматичного досвіду, що визначає параметри політичної пам'яті. Визначальні політичні події – колонізація, війни, зміна державних кордонів – формують символічне поле політичної культури, в якому закріплюються міфи, образи ворога, стратегії виживання. Приклад поділу Німеччини на ФРН і НДР засвідчив стійкість регіональних політичних уподобань навіть після формального возз'єднання: електоральна підтримка ультраправих у Східній Німеччині в 2025 році підтверджує тривалість відмінностей у політичній культурі. Подібні процеси фіксуються в Польщі, де приєднання західних територій створило структурну неоднорідність політичного простору, а також в Угорщині, де втрата Трансильванії створила генераційну травму, що стала підґрунтям для формування ревізіоністських політичних наративів. У випадку України досвід перебування у складі СРСР зумовив сприйняття влади як зовнішньої, що часто асоціюється з обмеженням автономії, а не з репрезентацією інтересів.

Політична культура в глобалізованому просторі втрачає рису замкненості, функціонуючи на перетині локального досвіду та транснаціональних наративів. Трансформації після фінансової кризи 2008

року й пандемії COVID-19 посилили роль держави як інституційного гаранта безпеки, зсунувши акценти з універсалістського проєкту гіперглобалізації на регіональні моделі солідарності. У таких умовах політична лояльність структурується не навколо абстрактного громадянства, а в межах конкретних, часто територіально або культурно окреслених спільнот, де участь має прагматичний, а не лише ціннісний вимір.

Поведінкові зсуви у політичній дії корелюють із рівнем освіти та соціального капіталу. Групи з розвиненим когнітивним ресурсом схильні до рефлексивної участі, орієнтуючись на аналітичну оцінку програм, а не на емоційну мобілізацію. Відмова від фрустраційної реактивності на користь інституційної співучасті сигналізує зміну в характері політичної культури – від емоційного жесту до усвідомленого впливу на процес ухвалення рішень.

Множинність культурних кодів і соціальних відмінностей всередині національних меж зумовлює розгалуження політичних моделей. У державах із поліетнічною структурою (Індія (Бгарат), Швейцарія, Бельгія) політична культура набуває форми децентралізованої легітимації, тоді як у гомогенних суспільствах (Японія, Польща) інституційна довіра спирається на єдиний символічний код. Класова стратифікація породжує поділ між нормою, яку відтворюють еліти, і протестом, у якому маргіналізовані групи шукають механізми компенсації й визнання.

Традиція в політичному полі виконує функцію фрейму, що структурує сприйняття легітимності. У скандинавських монархіях репрезентація влади, навіть без прямої дії, забезпечує тяглість і символічну стабільність. У середовищах, де традиція набуває характеру спротиву, як у випадку маорійської депутатки, політичне представництво перестає бути лише відображенням порядку, натомість перетворюється на механізм його розширення і перегляду зсередини.

Релігія, незважаючи на секуляризаційні тренди, продовжує кодувати політичний досвід через системи моральної легітимації. Католицькі держави з нерозмежованою владою демонструють вертикальні моделі впливу,

протестантські – через автономію та відповідальність підтримують культуру участі, православні – схильні до інтеграції з авторитарними порядками. У Східній Азії релігійні традиції впорядковують політичну поведінку через дисципліну або етику стриманості, тоді як європейські постсекулярні випадки, зокрема інституалізація сакральних символів у Польщі, засвідчують збереження гібридного характеру межі між релігійним і політичним навіть у демократіях.

Формування політичної культури не є результатом одноразового впливу, а здійснюється в результаті багаторівневої взаємодії історії, освіти, релігії, традицій і глобального контексту. Її динаміка постає як синтез структурних обмежень і індивідуальних практик, що разом формують колективну здатність суспільства розуміти політичне, брати участь у ньому й вибудовувати власні межі легітимного. У цьому розумінні чинники формування політичної культури виявляються не як пасивне тло, а як активні агенти політичної соціалізації та інституціональної трансформації.

У контексті формування політичної культури національні межі більше не слугують бар'єром, що обмежує вплив зовнішніх чинників. Інтенсивна взаємодія держав у політичному, економічному, інформаційному та безпековому вимірах зумовлює появу нового типу впливу – міждержавного, який змінює не лише зовнішньополітичні орієнтації, а й глибинні структурні елементи політичної культури. Такий вплив може мати як прямий характер – у формі військового втручання чи примусу, так і опосередкований – через політичне партнерство, організаційну співпрацю, адаптацію до спільних норм і стандартів. Прагнення України до європейської та євроатлантичної інтеграції засвідчує, що міждержавний чинник набуває функції індикатора і вектора змін, у якому культурна переорієнтація відбувається одночасно із нормативною трансформацією. Через програми ЄС та НАТО формується новий тип політичної чутливості до питань прозорості, підзвітності, процедурності, що стає частиною політичної культури, зокрема в середовищі молоді, громадських активістів, локальних еліт. Для інших країн – як,

наприклад, Грузія – зовнішня загроза з боку РФ фіксується як чинник, що консервацією влади компенсує брак безпекової автономії.

Політична культура, будучи чутливою до інтервенцій, не піддається миттєвому перепрограмуванню, оскільки ґрунтується на уявленнях, що формувалися в історичній перспективі. Заміна інституцій без синхронної трансформації ціннісної матриці породжує феномен формального копіювання – ситуацію, коли інститути виглядають модерними, проте функціонують у рамках традиціоналістських практик. Такий розрив не лише ускладнює адаптацію суспільства до нових правил гри, а й сприяє відновленню нелегітимованих форм політичної поведінки, в тому числі через спротив, тіньові практики або альтернативні структури впливу.

Цифровий чинник змінює саму логіку формування політичної культури, переводячи процес соціалізації з інституційного в мережевий формат. Поширення електронних комунікацій, зокрема телебачення, соціальних мереж, стримінгових платформ, створює ситуацію постійної присутності політичного контенту у повсякденному житті. Канали трансляції перестають бути ієрархічно організованими, натомість з'являється горизонтальна модель, у якій будь-який користувач одночасно виконує роль отримувача й ретранслятора інформації.

Молодь як найбільш активний учасник цифрового простору опановує політичну участь переважно не через традиційні канали – освітні установи, громадські організації, партійні структури – а через індивідуалізовані траєкторії у соцмережах. Саме там відбувається «прискорена соціалізація», в якій політичні символи сприймаються через меми, відео, короткі меседжі та інтерактивні платформи. У таких умовах формування політичної культури не лише втрачає цілісність, а й набуває фрагментованого характеру, що ускладнює створення спільного символічного поля, необхідного для стабільного політичного співіснування [60].

Мовний чинник є менш очевидним, однак не менш впливовим. Мова не тільки артикулює зміст політичного дискурсу, а й формує символічні кордони

політичної належності. У різних історичних контекстах вона виконувала функцію стратифікації, маркеру «свого» та «чужого», дистанції між елітами і масами. Український приклад виявляє амбівалентність мовного чинника: з одного боку, мова є інструментом національної ідентифікації, з іншого – каналом зовнішнього впливу, зокрема в контексті агресивної інформаційної політики РФ. Розрив комунікативного зв'язку між групами всередині країни, викликаний історичною русифікацією, посилив фрагментацію політичної культури. У відповідь постає завдання відновлення цілісного мовного простору як передумови для політичної консолідації [32], [61].

Політична еліта, яку М. Остапенко виокремлює як чинник, формує вектори зміни політичної культури, задає теми, мову, норми політичного дискурсу [67, с. 32]. Однак у ХХІ столітті ця роль перестає бути односторонньою. У суспільствах з розвиненими горизонтальними мережами громадянської активності спостерігається зворотний вплив: суспільство змінює еліти, нав'язуючи їм нові очікування, вимоги до прозорості, відкритості, відповідальності. Таким чином, політична еліта вже не стільки творить культуру, скільки вступає з нею в постійний діалог, втрачаючи монополію на визначення політичного смислу.

Партійна система, яку О. Новакова та М. Остапенко згадують як додатковий чинник, радше постає продуктом політичної культури, ніж її джерелом. Якщо ж її нав'язано ззовні – як у випадках експорту моделей чи внаслідок колоніального впливу – вона може виконувати функцію зовнішнього впливу, однак лише як похідна чинника міждержавної дії. В інших випадках партійна система віддзеркалює наявні культурні установки, структуру довіри, домінантні цінності, не створюючи їх, а лише упорядковуючи [64].

Отже, формування політичної культури не піддається лінійній логіці розвитку. Йдеться не про етапи чи послідовність, а про постійно змінювану конфігурацію впливів. Історичні травми, досвід колоніального підпорядкування, спроби модернізації, розпад імперій і зміна режимів

залишають відбиток у колективній уяві про владу, допустимі межі дії, способи взаємодії з політичним простором. Ці уявлення не зникають, а транслуються через практики, мову, символи, що передаються між поколіннями. Освіта, релігія, публічний простір – кожен із цих чинників зберігає власну інерцію, але зазнає впливу сучасних контекстів. Розвиток цифрового середовища модифікує механізми соціалізації. Соціальні мережі стають простором формування поглядів, де класичні авторитети поступаються місцем ситуативним джерелам впливу. Відбувається не лише зміна каналів інформації, а переосмислення самої структури політичної ідентичності – не через єдину ідеологію, а через множинність тем, досвідів, контекстів. Геополітичні орієнтири – як-от європейський вектор – формують нові еталони політичної норми: відкритість, підзвітність, участь, що входять у суперечність із залишковими авторитарними кодами. Внутрішні чинники при цьому не зникають. Мова, культурна пам'ять, етика повсякденного життя залишаються активними. Вони не протистоять зовнішнім впливам, а вступають із ними в взаємодію. Саме тому українська політична культура не копіює чужі зразки, а трансформує їх, вплітаючи у власний контекст. Така система не є стабільною, але саме в цьому – її ресурс. Її не можна описати через перелік факторів. Йдеться про змінну структуру взаємозв'язків, яка потребує не опису, а аналізу – як процесу, що формує уявлення, оцінки та дії в політичному просторі.

Таким чином, політична культура розглядається не як периферійне поняття політичної науки, а як ядро, що визначає характер взаємодії між громадянами та інституціями влади. Йдеться про глибоко вкорінену систему орієнтацій, що поєднує індивідуальний досвід із колективними уявленнями, регламентовані практики з неформальними звичками, емоційні реакції з ідеологічними позиціями. Аналіз політичної культури як у вітчизняному, так і в західному дискурсі засвідчив її складну природу – багатовимірну, мінливу, контекстуально обумовлену.

Розгляд функціонального навантаження політичної культури дозволив встановити її роль у процесах соціалізації, мобілізації, легітимації, інтеграції

та стабілізації політичної системи. Завдяки культурі влада набуває символічного змісту, а суспільство отримує механізми ідентифікації та участі. Мова політики, ритуали, колективна пам'ять, уявлення про справедливість – усі ці елементи структурують політичну дійсність не меншою мірою, ніж правові або адміністративні норми. У кризових ситуаціях політична культура активізується як ресурс збереження єдності або як форма протесту.

Політична культура в цьому контексті виявляється не стільки результатом нав'язаних ззовні норм, скільки процесом внутрішнього перетлумачення досвіду. Її функції, чинники й типологія не є статичними – навпаки, саме динаміка переходу від імітованих форм до реальної участі свідчить про її живу природу. Головним висновком цього розділу є розуміння політичної культури як цілісного, але неоднорідного середовища, у якому поєднуються модерні й архаїчні елементи, формальні і неформальні норми, традиція і новітні технології. Вона постає не як тло політичного процесу, а як його глибинний механізм, що визначає, які дії можливі, які – бажані, а які – немислимі. Саме тому вивчення політичної культури має стати не периферійною, а центральною темою сучасної політичної науки.

РОЗДІЛ II. ВИТОКИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Роль інституційного середовища у формуванні політичної культури українців

Процеси становлення політичної культури та розвитку громадянського суспільства не можуть бути розглянуті ізольовано від механізмів інституціоналізації. У структурі соціальної системи інституціоналізація виконує функцію впорядкування, стабілізації та адаптації суспільних взаємодій у межах певного історичного періоду. Як свідчить аналіз динаміки соціальних трансформацій, впорядкування політичного простору відбувається не прямолінійно, а через кризові фази, що супроводжуються розбалансуванням інституцій, порушенням норм, дисфункціями міжсекторної взаємодії. Саме в таких умовах актуалізується потреба в аналізі процесів інституційного становлення, у якому політична культура постає не лише як зміст, а як структура самовпорядкування.

Якщо соціальна система розглядається як така, що самоорганізується, то інституціоналізація виступає механізмом, який забезпечує її цілісність у стані невизначеності. Перехідні стани – характерна риса суспільств, що перебувають у стадії реформ, трансформації, зміни легітимаційних моделей. Досягнення рівноваги між елементами системи потребує утворення нових інституційних форм, які закріплюють узвичаєні практики, транслюють норми, забезпечують передбачуваність поведінки. У такому контексті інституціоналізація набуває значення соціального ресурсу, що виводить стихійні дії в упорядковане поле нормативного функціонування [11].

У цьому контексті громадянське суспільство розглядається як специфічна форма соціального упорядкування, що діє поза безпосереднім впливом держави, але водночас перебуває з нею у діалогічному

співвідношенні. Його інституціоналізація полягає не лише у формальному закріпленні організацій (НДО, громадські об'єднання, рухи), а в утворенні стійких каналів легітимної дії, які спираються на стандарти участі, етичні кодекси, правила комунікації. Рівень інституціоналізації залежить від здатності цих структур до адаптації, складності їхньої внутрішньої організації, автономії від зовнішніх впливів і рівня узгодженості дій, що узгоджується з критеріями, окресленими С. Гантінгтоном [4, с. 307].

Разом із тим процес інституціоналізації не є автоматичним. Його можливість зумовлюється низкою передумов. Зокрема, формування нових політичних потреб, які виникають унаслідок структурних змін у суспільстві. Потреба в нових типах організаційного закріплення проявляється тоді, коли традиційні інститути втрачають функціональність. Паралельно з цим має відбуватися оновлення стандартів поведінки, норм участі, форм соціального контролю. У такій логіці інституціоналізація стає відповіддю на історичні виклики, не лише відображаючи соціальні зміни, а й направляючи їх.

Стихійні прояви громадської активності, як-от масові мітинги чи протестні рухи, можуть розглядатися як низькорівнева інституціоналізація, що закладає передумови для подальшого оформлення в сталі форми. Їх трансформація у формальні структури – партії, асоціації, коаліції – залежить від здатності утримувати організаційну цілісність, виробляти процедури, уникати маргіналізації. При цьому високий ступінь адаптивності не завжди супроводжується високим ступенем нормативної стабільності, що створює ситуацію латентної кризи інституціоналізації, характерну для перехідних суспільств.

Політична культура в процесі інституціоналізації перестає бути лише системою переконань і орієнтацій, а набуває якості структури дії, що зумовлює функціонування громадянського суспільства в умовах правової багатоголосості, соціальної фрагментації та конкурентності інтересів. Відповідно, інституціоналізація – не просто оформлення форм, а творення

спільних правил гри, що дозволяють здійснювати політичну участь на основі передбачуваності, взаємної відповідальності й нормативної чутливості.

Головним суб'єктом інституціональних змін лишається держава, що в особі законодавчих і виконавчих органів визначає легітимні канали оформлення, розвитку та визнання громадських структур. Відповідно, нормативність постає як системна основа інституцій: без нормативного визнання не відбувається їхнього включення в правове поле, а без правового поля – відсутні механізми їхньої захищеності та стабільності.

Формальне закріплення ролі громадянського суспільства здійснюється через Конституцію та низку законодавчих актів, однак самі ці норми часто залишаються на рівні декларацій. Недостатня адаптованість правового поля до реальних форм існування громадських об'єднань створює розрив між нормативним визнанням і фактичним включенням. Специфіка діяльності громадських структур потребує нових організаційно-правових форм, які не зводяться до бюрократичної моделі функціонування, а враховують горизонтальний характер зв'язків, гнучкість у реагуванні, автономність і багатофункціональність.

Український контекст інституціоналізації громадянського суспільства з одного боку, фіксується зростання кількості структур, що здійснюють саморегуляцію, репрезентують групові інтереси, демонструють гнучкість, адаптивність, незалежність від вертикальних рішень. З іншого – рівень їхнього впливу на державну політику лишається обмеженим. Частина з них інтегрована в систему через неформальні канали, що в низці випадків набуває ознак корупційного механізму впливу. Симптоматично виглядає співвідношення між політичними партіями, фінансовими структурами та мафіозними утвореннями – всі три типи мають зіставну оцінку впливу на державу [11].

Напруга між усталеністю й адаптивністю визначає якість інституцій як каналів представництва та регуляції. Саме ця динаміка формує їхню здатність зберігати цілісність і водночас інтегрувати нові соціальні запити, не

втрачаючи функціональної спроможності. Саме тому, як зазначалося, удосконалення демократичних інститутів не може зводитись до технічного налаштування структур – воно завжди залежить від людей, які їх реалізують, від громадської активності, від культури мислення й здатності до політичної дії [3].

На шляху інституціоналізації громадянського суспільства в Україні виявляються не лише організаційні чи правові бар'єри, а глибші системні обмеження, пов'язані з довірою, культурними установками, соціальною вкоріненістю. А. Колодій фіксує ці бар'єри як низький рівень політичної культури, нестачу ефективного судового захисту, соціальну дезорганізацію, бідність і відчуження громадян від політичного процесу [49, с. 113]. Розчарування у демократичних механізмах – партіях, виборах, ініціативах – формує середовище пасивності, у якому інституції не знаходять підживлення в практиці. Така пасивність не є природною властивістю суспільства, а є наслідком невідповідності між декларованими нормами й досвідом їх застосування, між очікуваннями і реальним політичним середовищем.

Протиріччя між громадянським суспільством і державою не можна редукувати до протистояння між формою і змістом. У дійсності джерело напруги – це конфлікт між новими інститутами, що формуються як відповідь на потребу в демократизації, і тими соціальними силами, що прагнуть зберегти статус-кво. Йдеться не про державу як механізм, а про специфічні інтереси, закріплені в її структурі, які перешкоджають модернізації. Сили, що утримують контроль над ключовими інституціями, перетворюють систему на інструмент стабілізації привілеїв. Саме тому перед національною елітою постає завдання не просто керування реформами, а подолання культурних і структурних перешкод, що заважають розвитку громадянської активності [93].

Водночас зростання кількості ініціатив, розвиток гнучких форм участі, поява горизонтальних платформ та мережових структур свідчить про наявність потенціалу. Попри обмеження, інститути громадянського суспільства демонструють здатність швидко адаптуватися, інтегрувати нові

практики, продукувати альтернативні моделі участі. Саме в цьому – їх сила. Їх не слід оцінювати лише за рівнем впливу на державну політику, а радше – за спроможністю створювати нові стандарти публічної взаємодії, нові моделі легітимності, нові рамки соціального партнерства. Рівень інституціоналізації громадянського суспільства слід розглядати не як фіксовану величину, а як процес, у якому зіштовхуються сили інерції та сили інновації. Цей рівень визначає не тільки можливість формального включення у політичну систему, а й спроможність змінювати її зміст, її культурні коди, її уявлення про участь, відповідальність, довіру. У цьому сенсі громадянське суспільство не просто супроводжує демократію – воно її створює.

Отже, інституційне середовище виконує не лише організаційно-структурну функцію в межах політичної системи, а й виступає активним чинником формування політичної культури. Характер інституцій – їх стабільність, відкритість, ефективність – визначає як моделі політичної участі, так і рівень довіри до публічної влади. Через досвід взаємодії з інституціями громадяни формують уявлення про легітимність, правові механізми, межі відповідальності. У ситуації, коли інституції не здатні забезпечити стабільне функціонування або не витримують перевірку надійністю, відбувається зсув до альтернативних моделей політичної поведінки. Українське інституційне поле характеризується амбівалентністю. З одного боку, на рівні законодавства та політичної риторики декларуються принципи парламентаризму, правової держави, децентралізації. З іншого – зберігається практика персоніфікованого управління, політичного патерналізму, тіньових домовленостей. Система влади функціонує у режимі гібридності, де формальні структури співіснують із неформальними впливами, а громадянське суспільство частіше реагує на кризи, ніж впливає на сталу політику.

2.2. Внесок національної культурної спадщини у формування політичної свідомості

У сучасному українському контексті політична культура особи формується в умовах багатоступового переходу: від посттоталітарного до демократичного устрою, від авторитарних політичних практик до процедурної участі, від інерційної свідомості до рефлексивного політичного мислення. Цей перехід не є лінійним, оскільки відбувається в умовах структурної нестабільності, кризи довіри, ідентифікаційного розриву та відсутності усталених моделей політичного представництва. Множинність партій, що зазнають персоніфікованої, а не програмної орієнтації, створює ефект символічного перенасичення, за якого реальне розрізнення між політичними платформами зникає, а сама партійна система втрачає спроможність виражати суспільні інтереси [58].

Політична культура особи в таких умовах залишається незавершеною. Її зміни фіксуються переважно у вигляді орієнтацій – зростання зацікавленості політикою, усвідомлення себе як учасника політичного процесу, але не супроводжуються стійкою інституціоналізацією нових цінностей. Відсутність нової традиції, яка б кодифікувала ціннісні смисли, символи, переконання та моделі поведінки, не дозволяє говорити про завершення зміни базового типу політичної культури. Формування постматеріальних орієнтацій – таких як гідність, свобода, якість життя – тільки починає окреслювати нову систему значень, однак ще не вкорінюється в колективній політичній поведінці.

Формування демократичних типів політичної культури ускладнюється впливом спадщини тоталітаризму. Радянська система продукувала моделі масової свідомості, засновані на дуалістичному світосприйнятті, жорстких ієрархіях, бінарних опозиціях («свій – чужий», «ворог – герой»), що репродукуються у формах недовіри, виключення, ізоляції. Образ ворога – зовнішнього або внутрішнього – виступав цементуючим елементом колективної ідентичності, замінюючи рефлексію над реальними проблемами

на мобілізаційні механізми. Ці культурні настанови не зникають одразу після політичних змін, а продовжують існувати в мовних практиках, символічних діях, політичних уявленнях [75, с. 265].

Сучасна політична культура українського суспільства не може формуватися поза контекстом менталітету – історично сформованої системи світоглядних домінант. Український менталітет акумулює як потенціал демократизму, волелюбності, толерантності, так і схильність до політичного конформізму, переваги індивідуального над колективним, анархічної свободи над відповідальною участю. Саме в цьому внутрішньому супереченні – між горизонтальною культурою самоуправління та слабкістю інституціоналізованих форм політичної дії – і полягає складність формування зрілої демократичної політичної культури.

Політична культура в Україні формується під впливом глибоко вкорінених ментальних структур, які залишаються результатом тривалого історичного бездержавного періоду, колоніального панування, насильницької асиміляції та розриву культурної спадкоємності. Домінування моделей поведінки, сформованих у межах колоніального досвіду, проявляється не лише в інституційній слабкості, але й у структурі суспільних уявлень про владу, її функції, механізми взаємодії між елітами та громадянами. Маргінальний статус українського політичного суб'єкта визначає не лише зовнішню слабкість, а передусім глибинне внутрішнє розщеплення між традиційними уявленнями про політичну дію та новітніми моделями демократичної участі.

Ментальна карта сучасного українського суспільства демонструє амбівалентність – співіснування архаїчних і модерних настанов. Як вказує В. Вітковський, домінуючими залишаються настанови пасивного очікування зовнішніх змін, консерватизму мислення, зневаги до абстрактних правових норм і тяжіння до персоніфікованих атрибутів влади [6]. Авторитарні схеми мислення, що зафіксували в повсякденному досвіді, поєднуються з високим рівнем недовіри до еліт і водночас із культурним схваленням владної

вертикалі. Такий парадокс пояснюється відсутністю досвіду тривалої участі в автономному політичному житті.

Історична неперервність колоніального статусу окремих регіонів сформувала поліцентричну структуру політичної культури, у якій не вироблено єдиного канону цінностей. Протилежні культурні впливи – австро-угорські, польські, російські – сформували локальні системи політичної культури, які часто є взаємно несумісними. Схильність окремих субкультур до цінностей тих чи інших сусідніх держав не є винятком, а закономірністю ментальної адаптації до гегемонних середовищ. Маргінальність стає системною ознакою не лише периферійної свідомості, але й інституційного порядку, що формується на її основі.

Національна ідея в умовах такого історичного розвитку формується як реактивна, а не проактивна конструкція. Ідея свободи домінує над ідеєю творення; свобода трактується як вольність, розрив, відторгнення, а не як відповідальність, участь і співучасть. Цей зміст ідеї незалежності, як заснованої на відмежуванні від колоніального центру, формує обмежене уявлення про державність – не як про тривалий процес інституціональної розбудови, а як про акт одноразового звільнення. Саме тому в українській політичній культурі відтворюються архетипи руйнування, опору, але не модерної політичної відповідальності, що ускладнює перехід до сталих демократичних форм.

Ментальні риси, набуті в умовах політичного поневолення, залишаються активними елементами свідомості навіть після формального набуття суверенітету. Йдеться не про зникнення настанов, а про їх нашарування: на традиційні етнокультурні структури накладаються вторинні стереотипи виживання, пристосування, мімікрії. Конформізм, формалізм у ставленні до інституцій, зовнішня лояльність без внутрішньої ідентифікації – ці риси вкорінюються в щоденному досвіді, формуючи типологію політичної поведінки. На глибинному рівні відбувається не усвідомлене прийняття цінностей, а інерційне відтворення реактивних моделей.

Політична культура, що продукується на основі постколоніального досвіду, є суперечливою. Героїзм співіснує з апатією, волелюбність – із політичною пасивністю, гідність – із комплексом меншовартості. Ці характеристики не є випадковими або індивідуальними, вони мають системне походження. Кожна з них відповідає певному типу історичного тиску, способу колективного виживання, культурного відтворення. Історичне забуття або маргіналізація автентичних традицій призводить до того, що нові політичні ідеали засвоюються фрагментарно, без опори на глибинні смисли.

Декларація державного суверенітету, незважаючи на її важливість, не здатна одразу трансформувати колективну свідомість. Набуті в минулому ментальні установки продовжують продукувати відповідні форми суспільної поведінки. Авторитарні й тоталітарні елементи, що залишаються в політичній культурі, функціонують не як рецидиви, а як активні складники суспільного порядку. Внаслідок цього посткомуністична політична культура в Україні характеризується не лінійним переходом до демократії, а складною структурною суперечністю, в якій демократичні, авторитарні та посттоталітарні елементи взаємодіють у несталому, конфліктному полі [7].

У структурі політичної ідентичності ключовим фактором стає історична пам'ять. Через неї забезпечується спадкоємність наративу, який зберігає межі українського уявного світу. Культурна спадщина, зокрема пам'ятки сакрального мистецтва, репрезентує у публічному просторі не лише естетичну чи релігійну цінність, а й політичний смисл – маркер легітимності, символ тяглості й кодифікатор історичного досвіду. Діяльність державних інституцій у сфері охорони культурних об'єктів набуває політичного значення, оскільки така охорона виявляється інструментом конструювання єдності в умовах соціального плюралізму. Через збереження матеріальних утілень національної пам'яті держава не лише демонструє рівень своєї відповідальності, а й формує передумови для появи культурно орієнтованого політичного мислення.

Архіви, музеї, бібліотеки функціонують як інститути пам'яті, що виконують роль носіїв історичного знання. У сучасному гуманітарному

дискурсі поняття «політики пам'яті» означає не збереження нейтральної хроніки подій, а цілеспрямовану інтерпретацію минулого, вбудовану в політичний контекст. Згідно з концепціями М. Фуко, Р. Барта й Ж. Дерріда, пам'ять конструюється через дискурсивні механізми влади, що формують легітимні версії минулого [45, с. 29]. У цьому сенсі архівні практики набувають статусу владного інструменту: відбір, каталогізація й репрезентація минулого визначають, які події, образи та постаті залишаються в колективній свідомості, а які – витісняються [85]. Теза П. Нори про «місця пам'яті» – у тому числі фізичні локації, документи, символи – структурує простір, у якому суспільство здійснює реконструкцію себе як спільноти [55, с. 67].

Політика пам'яті в українському контексті має додаткову складність через відсутність єдиного наративу. Соціальні групи конкурують у тлумаченні не лише радянського, а й імперського, національно-визвольного, пострадянського спадку. У таких умовах консолідація політичної культури можлива лише через артикулювання спільного символічного простору, заснованого на усвідомленні багатошарової спадкоємності. Цей простір повинен бути сформований не через уніфікацію, а через визнання складності і багатоголосся історичної пам'яті, де кожна спільнота отримує інструмент для інтерпретації власного минулого у межах загального наративу. Таке бачення робить культуру не декоративним, а структурним елементом політичної модернізації, відкритої до рефлексії та дії.

Формування політичної культури в Україні потребує не лише інституційної підтримки спадщини, а й створення концептуального простору, в якому відбувається артикуляція смислів і цінностей. Реконструкція національної ідентичності стає водночас і політичною, і культурною задачею. Саме тому процеси соціалізації, комеморації, формування громадянської свідомості мають бути взаємопов'язаними із діяльністю інституцій пам'яті. Ці інституції, як наголошує М. Чиркова, є опосередкованим, але незамінним засобом доступу до історичної пам'яті, відчуженої від індивіда, але такої, що формує його соціальну позицію [100].

Історичні травми, колоніальний досвід, довга відсутність державності сформували моделі пасивності, недовіри, персоналізованих очікувань. У пострадянський період почався поступовий відхід від цих схем, проте процес залишається неповним. У культурному полі співіснують архаїчні символи й модерні прагнення, що створює напружену, але продуктивну динаміку. Політична ідентичність часто базується на мові, пам'яті, мистецтві, що функціонують як канали включення до політичного цілого. У таких умовах культурна політика виконує не другорядну, а структурну функцію, задаючи межі можливого й формуючи конфігурацію лояльностей. Політична культура в Україні формується на перетині протилежних імпульсів – імперського спадку і модернізаційного спрямування.

2.3. Інформаційні технології як фактор трансформації політичної культури українців

На зламі XX і XXI століть політична комунікація зазнала фундаментальних трансформацій, пов'язаних із масовим впровадженням цифрових технологій, зокрема мобільного зв'язку та інтернету. Зміна інформаційного середовища вивела соціальні мережі в центр сучасного комунікативного простору, де відбулося зміщення акценту з вертикальних моделей передачі інформації (як у випадку традиційних медіа) на горизонтальні практики взаємодії, що відбуваються між користувачами. Соціальні мережі почали функціонувати не лише як канали інформування, а як платформи для конструювання особистих і політичних ідентичностей, мобілізації, впливу, а в окремих випадках – і для маніпуляції.

Поряд із відкритими платформами соціальних мереж функціонують месенджери – закриті канали обміну, які репрезентують іншу логіку комунікації. Незважаючи на технічну подібність, месенджери орієнтовані не на публічну видимість, а на інтимність зв'язку, персоналізовану довіру, обмежене коло учасників. Саме тому вони виявляються ефективними у

практиках політичної мобілізації: інформація поширюється в умовах відсутності зовнішнього нагляду, зберігаючи емоційний контакт із адресатом. Тут актуалізується не масовість, а контроль за автентичністю, не кількість, а глибина включення. У таких умовах месенджери функціонують як інфраструктура прихованої дії, в якій політичне стає непомітним, але не менш впливовим.

Втрата державою монополії на створення й розповсюдження інформації є наслідком не лише технологічного прогресу, а й структурного ослаблення класичних інституцій влади в інформаційному просторі. Спроби встановити контроль над соціальними платформами стикаються з технічними, політичними та етичними бар'єрами. У випадках, коли такі спроби були реалізовані, як у КНР чи КНДР, мова йде не про часткове регулювання, а про повноцінну інформаційну ізоляцію, реалізовану через технології типу «золотого щита» або повне блокування зовнішніх каналів [20].

Політичний вплив соціальних мереж фіксується не лише на рівні медійного контексту, а й у безпосередньому втручанні в електоральні процеси. Кампанія Б. Обами у 2008 році, що стала першою масовою кампанією з використанням соціальних медіа, заклала підґрунтя нової стратегії взаємодії з виборцем. У 2016 році кампанія Д. Трампа продемонструвала зворотний бік таких технологій: використання таргетованої реклами, емоційних маніпуляцій, поширення неправдивої інформації дозволили забезпечити мобілізацію виборця, чия поведінка формувалась не через раціональну оцінку, а через реактивні стани [47]. Перемога Д. Трампа у 2024 році лише підтвердила стабільність цієї моделі впливу. Водночас Румунія 2025 року стала прикладом зовнішнього втручання у вибори через соціальні мережі – за підозрою в дестабілізації фігурувала РФ [103]. З розвитком технологій така загроза буде тільки зростати.

Цифровізація політичної комунікації в Україні продемонструвала не лише здатність адаптуватися до глобальних інформаційних трендів, а й потенціал для структурної трансформації внутрішньополітичних процесів.

Кампанія В. Зеленського у 2019 році стала першим прикладом, коли центр тяжіння політичного впливу остаточно змістився з традиційних медіа на соціальні платформи. У цьому форматі телевізійна присутність не зникла, але перестала бути головним інструментом мобілізації: саме Facebook, Instagram і YouTube стали ареною формування нового типу політичної взаємодії – без офіційної трибуни, без посередництва журналістського корпусу, без ідеологічного формалізму.

Комунікаційна стратегія партії «Слуга народу» в 2019 будувалась не на програмній артикуляції, а на постійній реактивності, персоналізованому емоційному контакті та гнучкому контенті, що адаптувався до логіки цифрового споживання. Відеоформати з коротким наративом, візуальні меми, прямі трансляції – усе це формувало ефект присутності й близькості, у якому політична постать переставала бути недосяжною. Політична партія використовувала такі вади політичної культури, як дистанція влади та певна інфантильність українського суспільства в бажанні швидкого та простого вирішення проблем.

Вже у 2020 році місцеві вибори засвідчили поширення цієї практики серед більшості політичних сил. Як фіксує О. Гоцур, партії «Голос», «Варта», «Українська галицька партія» здійснювали масштабні піар-кампанії через соціальні мережі, акцентуючи увагу не лише на загальнопартійних меседжах, а й на персоналізованій комунікації кандидатів, що відповідали на запити виборців у режимі прямого спілкування [23].

Показовою є й диференціація у виборі комунікаційних каналів: «нові» партії обрали соціальні медіа як головний інструмент, тоді як партії традиційного типу («Батьківщина», «Опозиційна платформа – За життя») зберігали фокус на телебаченні, радіо та друкованій продукції. Така дихотомія демонструє не лише відмінність у технологіях, а глибше – відмінність у способах мислення, бачення аудиторії й логіки впливу. У цьому контексті соціальні мережі формують нову політичну реальність, у якій традиційна

структурована агітація поступається місцем гібридним, реактивним і персоналізованим формам комунікації.

Під впливом повномасштабного вторгнення РФ в Україну соціальні мережі на українському інформаційному полі перейшли з позиції спостерігачів до активної фази опору, виконуючи функцію комунікаційної зброї, простору мобілізації, верифікації та інтернаціоналізації національного наративу. Поза межами суто військової логіки вони стали інструментами фіксації правди, каналами гуманітарної допомоги, середовищами міжнародного солідаризму. Водночас, таке багаторівневе функціонування вимагає окремого концептуального аналізу, який би фіксував соціальні, культурні та політичні наслідки цифрового опору.

Підтвердженням потенціалу цифрових медіа як каталізатора масових трансформацій стала «Арабська весна». У країнах Північної Африки та Близького Сходу саме соціальні мережі стали спусковим механізмом процесу делегітимації режимів. Попри відмінності політичних моделей, цифрові платформи виступили каналом поширення меседжу, інструментом візуалізації насильства та координації дій. Особиста трагедія Мухаммеда Буазізі через соціальні мережі стала символом протесту, який ініціював тривалі суспільні зрушення.

Український контекст підтвердив здатність соціальних медіа ставати складовою протестного ресурсу. Починаючи з 2012 року, соціальні мережі стали органічною частиною протестного сценарію. Під час Революції Гідності використовувалися стріми, застосунок «Zello», масова таргетована розсилка у Facebook та Messenger. Такі дії перетворили цифрове середовище на інструмент політичного впливу. Створення ботів, які переводили емоційну підтримку в дію, доповнювалося трьома етапами мобілізації: підготовка, подія, комунікація [78].

Після оголошення результатів виборів у Білорусі в 2020 році, Telegram став простором альтернативного порядку денного. Канал «Nexta.Live», з понад 1,7 мільйона підписників, виконував функції інформаційного вузла та

інструменту самоорганізації. Незважаючи на репресивний тиск, цифрове середовище зберегло горизонтальність і ефективність [78].

Протести в Гонконзі позначили трансформацію інформаційних технологій із засобу на маркер політичної довіри. Мобілізація через VPN, Signal, FireChat виявила недовіру до централізованого контролю і формувала модель автономної комунікації. Вибір платформи у цьому контексті став репрезентацією політичної позиції. Відсутність лідерства компенсувалася горизонтальним обміном і цифровою координацією. Використання досвіду українських протестів засвідчило транскультурну мобільність протестного знання [77].

Перші приклади цифрових протестів в Україні, зокрема онлайн-акція проти скорочення фінансування культури, продемонстрували нову форму культурної артикуляції. Попри широку участь, практичного результату не було. Проте сам факт протесту зафіксував наявність суспільного запиту й виконав функцію символічного опору [62].

У 2020 році в РФ протест проти карантинних обмежень набув форми цифрової навігації – учасники залишали мітки спротиву на віртуальній мапі [98]. Такий формат засвідчив обмеження цифрового протесту: фрагментованість, символічність, брак практичних наслідків. Цифрова участь у цьому випадку ставала актом морального самоствердження, що не створював тиску на владу. Аналогічну природу фіксують і дослідження антивоєнних протестів у РФ – ритуалізовані дії не перетворюються на політичну стратегію [91].

Натомість досвід руху «Жовта стрічка» в Україні засвідчив інше – онлайн-інсталяція проспекту Ушакова в Instagram дозволила створити віртуальний простір опору, який об'єднав понад 36 тисяч користувачів [44]. Такий протест не мав тиску як мети, натомість виконував функцію відновлення суб'єктності й символічної присутності на окупованій території. Цифрові протести постають як подвійний феномен – простір нової політичної

чутливості й одночасно інструмент, ефективність якого залежить від політичного контексту.

У демократичних системах цифрові платформи розширюють участь, в авторитарних – стають простором виживання для політичного голосу. Тому результативність онлайн-протесту не зводиться до чисельності або інноваційності, а визначається ступенем свободи, рівнем цифрової грамотності та культурою публічного обговорення.

Безпековий вимір цифрового середовища не менш важливий. Витоки даних у Facebook та LinkedIn 2021 року, а також скандал «Cambridge Analytica», виявили масштаби несанкціонованого використання особистої інформації в політичних кампаніях [54; 104]. Навіть базова взаємодія з додатками може призводити до маніпуляції електоральною поведінкою.

Високий рівень персоналізації створює інформаційні бульбашки, ізолює групи, посилює когнітивну замкненість, що знижує здатність до діалогу і провокує фрагментацію публічного простору. Таргетинг як інструмент прихованого впливу, у поєднанні з бот-мережами, створює симульовану інформаційну реальність, у якій соціальна підтримка чи спротив є наслідком алгоритмічного моделювання, а не реального суспільного вибору.

Генерація зображень, текстів і відео з дедалі вищим рівнем реалістичності розмиває межу між фактом і симулякром. Кампанія партії «Альтернатива для Німеччини» у 2025 році, що використовувала штучно згенеровані образи «ідеальних» жінок, слугувала прикладом політичної експлуатації візуальної довіри серед вразливих категорій населення. У складнішому випадку, коли створено образ Лариси Доліної як активної учасниці публічного простору, відбувається вторгнення в межі ідентичності, що унеможливорює чітке розрізнення між реальним і симульованим [52; 102].

Розвиток технологій змінив політичну культуру не тільки України, а й більшості держав світу. На початок XXI століття соціальні мережі та месенджери стали вагомими чинниками змін. Канали політичної соціалізації перемістилися в соціальні мережі, месенджери, стрімінгові сервіси. Молодь

дедалі частіше отримує політичну інформацію не через аналітичні тексти, а через короткі відео, візуальні символи, меми. Це призвело до фрагментації дискурсу та ослаблення авторитету традиційних ЗМІ. З одного боку це забезпечило зв'язок між різними суспільними групами та мати можливість швидко отримати інформацію, що збільшує здатність різних груп до більшої взаємодії та артикуляції вимог за допомогою протесту. Насамперед, це використовує Україна, що доводить її перехідне становище. Водночас, соціальні мережі здатні розділювати суспільні групи, що в багатонаціональних державах чи в державах з серйозними загостреними/невирішеними протиріччями може призвести до конфліктів. Зросло значення емоційного викладу, спрощення складних тем, підміна змісту ефектом Авторитарні режими теж використовують нові технології, як запобіжник до змін, що створює певну «гонку озброєнь», що демонструє ситуація в КНР. Розвиток ІІІ також несе багато загроз, насамперед щодо здатності людини відрізнити дійсність. Це відбиває певні зміни в політичній культурі. З одного боку підтримуючи громадянську свідомість, з іншого боку стимулює реактивну поведінку в відповідь на окремі імпульси. Структурність поступається поточному реагуванню, глибина – швидкості. Перенасичення інформації розпорошує політичну свідомість.

Аналіз соціокультурного середовища дозволив окреслити множинні детермінанти формування політичної культури в Україні. Інституційний вимір виявився суперечливим: наявність демократичних механізмів не гарантує їх реального функціонування, а інституційна довіра залишається нижчою за показники політичної мобілізації. Громадянське суспільство формується реактивно, компенсуючи слабкість формальних структур, але не завжди має інституційну пам'ять і механізми довготривалого впливу. Національна культурна спадщина стала джерелом внутрішньої цілісності, але водночас – полем конфлікту ідентичностей, що позначається на формуванні політичної суб'єктності. Культурна політика залишається недостатньо інтегрованою в політичний процес, а її потенціал як інструменту творення ідентичності не

використовується повністю. Цифрове середовище змінило умови політичного існування, але не стало однозначним джерелом прогресу. Розширення доступу до інформації відкрило можливості для швидкої мобілізації, самовираження та взаємодії громадян. Цифрові платформи стали ареною нових форм участі, де координуються ініціативи допомоги, поширюється інформація, будуються горизонтальні зв'язки. Особливо в умовах війни ці інструменти показали свою ефективність. Проте зворотний бік цієї динаміки – фрагментація дискурсу, домінування емоцій, втрата фільтрів між правдивим і сконструйованим, надлишок сигналів, який приглушує здатність до зосередження й критичного аналізу. Мережеві спільноти не витіснили традиційні уявлення про державу як джерело порядку та захисту. Навпаки, зросла напруга між горизонтальними практиками й очікуванням централізованої реакції. У культурі політичної поведінки утворилась ситуація подвійності: автономна дія – поруч із запитом на патерналізм, цифрова мобілізація – поруч із відчуттям безсилля перед інституційною закритістю. Це не просто суперечність, а конфігурація гібридності, в якій взаємодіють різні часові пласти – модерні й архаїчні, спонтанні й кодифіковані. В таких умовах політична культура не може формуватись у форматі самоплинного зростання. Вона потребує підтримки з боку структур, здатних не лише передавати знання, а й формувати навички критичного розпізнавання, аналітичного осмислення, відповідального включення.

РОЗДІЛ III. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

3.1. Особливості формування політичної культури України в період 1991-2014 рр.

Проект перетворення українського народу на «*homo sovieticus*» у межах радянської тоталітарної політики становив продовження колоніального курсу Російської імперії, зосередженого на руйнуванні основ політичної суб'єктності українців. Цей процес відбувався передусім через демонтаж активістської та офіційної політичної культури, а також системне гальмування формування національної свідомості в політичному менталітеті. Історична тяглість української політичної культури, починаючи з доби княжої державності, формуванням шляхетського стану, розвитком партиципаторної культури козацької демократії, міфологізацією образу запорозького козацтва як носія волелюбної традиції, засвідчує наявність самостійної та глибоко вкоріненої політичної традиції [88].

Знищення цієї традиції у XX столітті стало необхідною умовою радянського ідеологічного експерименту, що мав на меті підміну культурної пам'яті, трансформацію уявлень про спільне та національне, витіснення традиційних форм громадської участі. Саме зміна змісту національних символів і політичних цінностей, спроба нав'язування колективістського мислення на основі комуністичних принципів, перетворили «*homo sovieticus*» на довготривалий бар'єр у процесі формування сучасної української політичної нації. У публікації «Сучасна оцінка внутрішнього розвитку України в 1990-х роках» (2002 р.) Р. Офіцинський звертає увагу на те, що збереження державного контролю над неурядовими ініціативами у цей період стало ключовим бар'єром для переходу до відкритого громадянського суспільства [68, с. 73].

За цією логікою важливо розглядати низку політичних криз початку 2000-х років, серед яких – «касетний скандал», справа Гонгадзе, загальне зростання політичної корупції та олігархічної моделі управління, політика «наздоганяючої модернізації», кризовий стан національного інформаційного простору. Усе це розглядається як наслідки структурного спадку радянської доби – або, за окремими підходами, «пострадянського синдрому». Його проявами стали глибока деполітизація, формальна участь у виборчих процесах, розмитість партійних ідентичностей, недовіра до державних інституцій, а також збереження патерналістських очікувань у суспільній свідомості.

Дослідники посткомуністичних трансформацій, зокрема К. Фрідріх і Г. Екштайн, окреслюють специфічну дихотомію публічного та приватного як ознаку тоталітарної спадщини: домінування замкнених горизонтальних зв'язків у приватній сфері та тотальна недовіра до інституцій публічної влади [106, с. 132]. Такий розподіл простору й досі простежується в українському соціумі. Він впливає на культуру щоденної взаємодії, інтерпретацію поняття відповідальності та сприйняття політики як загрози, а не сфери суспільної участі.

Матеріальна спрямованість суспільного розвитку, прагнення до індивідуального добробуту як головної життєвої мети, уможливорює деформацію базових понять, зокрема свободи слова, людської гідності, економічної та політичної самостійності. За таких умов цінність особи все частіше співвідноситься з її купівельною спроможністю, що спричиняє формування цілого спектру маргіналізованих і відчужених соціальних груп. Водночас окреслюється і поступ до формування української політичної нації як громадянського утворення, в основі якого лежить ідентифікація на підставі політичної участі, громадянства та інституційної лояльності.

На цьому тлі постає питання про національну специфіку культуротворчого процесу. Його не можна звести лише до інституційного чи символічного рівня – натомість він відкривається через пізнання, естетичне

сприйняття, екзистенційне співпереживання. Як зазначає О. Овчинникова, національне в культурі відкривається не поверхово, а через осмислене залучення до глибинної структури культурної пам'яті, що вимагає внутрішньої співучасті, а не лише репрезентації [65, с. 126].

Національні відносини функціонують у трьох основних формах: міжетнічна взаємодія, особистісне спілкування представників різних націй і внутрішньонаціональні зв'язки. Їхній зміст визначається сукупністю факторів – територіальними, етнічними, економічними, загальнокультурними та психологічними, що виступають як маркери ідентичності. Історичний досвід показує, що визначення територіальних меж існування націй є складним і часто конфліктогенним процесом. Визначення «національної території» залишається проблематичним навіть у державах із тривалою історією національного державотворення.

Комплекс понять, що включає національний інтерес, національний характер, національну ідею, національну культуру, ідеологію розвитку, національну еліту та лідерів, формується в діалектичному зв'язку. Його структура варіюється залежно від наявності реального політичного суб'єкта – національної держави, яка виражає й артикулює колективні потреби та інтереси [17]. Реалізація національної ідеї як програми політичної дії вимагає не лише інституційної підтримки, а й наявності національної наукової школи, освітнього потенціалу, сформованих моральних авторитетів у політичному полі та підтримки базових соціальних інститутів, серед яких особливу роль посідає сім'я.

Аналіз радянської спадщини, зокрема впливу на структуру соціальних зв'язків, був здійснений М. Говардом. Дослідник стверджував, що в умовах жорсткого державного контролю над публічною сферою в СРСР саме приватна сфера – сімейні та дружні відносини – ставала єдиним простором для обміну думками та критики влади. Ці зв'язки, сформовані в дефіцитному середовищі, мали компенсаторний характер, забезпечуючи доступ до благ через неформальні канали [107]. Однак сильні міжособистісні зв'язки, що

замикалися на коло «своїх», не сприяли формуванню горизонтальних зв'язків у ширшій громадянській площині. Вони не ставали основою для розвитку відкритого громадянського суспільства, що передбачає слабші, але множинні соціальні зв'язки.

Суспільна солідарність у посттоталітарному контексті потребувала нових типів інституційного оформлення. Її розвиток почався із появою структур громадянської дії, що базуються на відкритій комунікації, взаємодії та співучасті, як це було у випадку Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013–2014 років [16; 65].

Умови для цього створювалися поступово, через ослаблення монополії держави на інформацію, поступову децентрацію влади та утвердження свободи об'єднань. Водночас чинники, що перешкоджали трансформаціям, зберігали свою дію. Йдеться про пострадянські інституційні бар'єри, збереження патронально-клієнтельських практик, слабкість механізмів представництва, а також недовіру до політичних інститутів [49;84].

Руйнування публічної сфери в умовах радянського тоталітаризму зумовило деструкцію горизонтальних зв'язків, перетворивши соціальну тканину на сукупність атомізованих індивідів, позбавлених можливості відкритого обговорення спільного. Політична культура в таких умовах набувала функції відтворення залежності, репресивного конформізму, де будь-який прояв інакшості кваліфікувався як загроза [52;15]. Знищення автономних форм асоціації, заборона незалежної преси, розгром інтелектуальних ініціатив стали засобами повної монополізації смислового простору. Відновлення інституцій відкритої політичної взаємодії, з огляду на це, потребувало не лише правових змін, а й переозначення самої можливості говорити публічно. Формування публічної сфери як простору спільного артикуляції вимагало нової якості політичної культури – орієнтованої не на виконання, а на участь, не на слухняність, а на рефлексивне включення в комунікацію [8].

Посттоталітарна трансформація передбачала переозначення ролі громадян у політичному процесі: не як об'єкта мобілізації, а як носія суб'єктного голосу. Умови такої трансформації неможливо уявити поза концептом політичної культури як рефлексивної практики. У пострадянському просторі саме політична культура стала тим посередником, який дозволяв відмежуватися від колоніальних моделей мислення, відкриваючи шлях до ідентифікації з національним, а не імперським проектом. Пошук власного ідеологічного фундаменту, згідно з висновками Є. Головахи, відбувається в конфлікті між фрагментованими залишками колишніх міфів і новими, ще не усталеними сенсовими орієнтирами, що базуються на культурному досвіді, громадянській солідарності, етичному осмисленні спільного [15].

Умови глобалізації, що супроводжуються зростаючою культурною інтернаціоналізацією, висувають нові вимоги до політичної культури як механізму інтеграції. Слабкість конфесійної єдності, розмитість ціннісного ядра, ерозія історичної пам'яті потребують створення нових форм солідарності. Залишки радянських міфів продовжували функціонувати як інструменти інтелектуального підпорядкування, утримуючи уявлення про «братні народи» як апріорну даність. Така риторика блокувала формування модерної політичної суб'єктності, редукуючи українську ідентичність до маргінального або «небезпечного» дискурсу. Ідентифікація національного як «бандерівського», витіснення справжньої історії України на периферію публічного дискурсу стали частиною стратегії політичної інфантилізації, спрямованої на збереження колоніальної залежності [14].

Після 1991 року формальна незалежність не супроводжувалась одночасним утвердженням політичної суб'єктності суспільства. Домінування олігархічних угруповань, що виникли внаслідок приватизації, дало початок неофеодальній моделі влади, в якій конкуренція відбувалася не між ідеями, а між носіями фінансово-адміністративного ресурсу. Така система, як зазначає М. Михальченко, ґрунтувалася на відтворенні влади через механізми

економічної концентрації, ігноруючи потребу культурного самовизначення та легітимного представництва громадян [59]. Відмова від побудови інституційної інфраструктури громадянської участі призвела до ерозії політичної сфери як спільного простору.

Збереження інфраструктурних і фінансово-виробничих зв'язків із РФ після проголошення незалежності України сприймалося новою фінансово-промисловою елітою не як рецидив колоніальної залежності, а як практичний засіб стабілізації власного бізнесу. Утримання контрольованих позицій у системах постачання, збуту, енергетики та кредитування розглядалося як стратегічна передумова розширення бізнес-активності й акумуляції прибутку [105]. Формально антикапіталістичні політичні сили, зокрема соціалісти й комуністи, підтримали цей проросійський вектор разом із олігархами, попри світоглядну ворожість до ринкової економіки, що засвідчує превалювання тактичного альянсу над ідеологічною послідовністю.

Усередині країни сформувався опозиційний до цієї стратегії блок, ядро якого становили представники інтелектуальної еліти, науково-технічні фахівці, діячі культури та малого підприємництва. Орієнтація на європейський курс трактується ними як інструмент захисту громадянських прав, встановлення верховенства права й запобігання свавілля з боку чиновницько-олігархічної структури. Чимало корпорацій, пов'язаних із виробництвом інноваційної та наукомісткої продукції, також убачали в європейській інтеграції відкриття нових ринків і доступ до технологій. Натомість олігархи, зорієнтовані на експорт сировини та напівфабрикатів, не лише не володіли ресурсами для запуску національного технологічного прориву, а й не демонстрували готовності підтримувати модернізаційний курс. Їхні підприємства концентрувалися в галузях із низькою доданою вартістю – металургії, гірничій справі, енергетиці – що структурно орієнтувалися на ринок РФ.

Залякування населення прогнозами економічного колапсу у випадку розриву з Росією стало інструментом емоційного тиску, який маскував

неспроможність підтримати конкурентну економічну стратегію. Територіальне структурування політичних інтересів посилювало фрагментацію – країна розділилася на умовні зони тяжіння до різних векторів зовнішньої орієнтації. Жоден із них не продемонстрував ефективної реалізації моделі соціально-економічного розвитку на загальнонаціональному рівні, а байдужість до потреб модернізації лише посилювала недовіру [18].

Структура посткучмізму формувалася не за логікою функціонального управління, а через технологічну адаптацію до запитів олігархічного ядра. У системі, що утвердилася після початку 2000-х, основним механізмом прийняття рішень виступала ситуативна лояльність до неформальних угруповань, чия влада трималася не на демократичному мандаті, а на розподілі ресурсів. Реформаторські ініціативи, які не вписувалися у консенсус цього угруповання, швидко витіснялися на периферію.

Конфлікт між двома цивілізаційними векторами – західним і східним – ускладнив внутрішню консолідацію. Спроба президента В. Ющенка втримати рівновагу через інтеграцію представників антагоністичних сил в одну владну конструкцію продемонструвала межі компромісної логіки. Призначення В. Януковича прем'єром, а згодом і підтримка О. Мороза як голови парламенту відображали намагання уникнути розколу, проте водночас закріпили амбівалентність політичного курсу. У цій конструкції інститути влади втратили чітку ідеологічну орієнтацію, перетворившись на арену ситуативного маневру, що не мали здатності запропонувати суспільству інтегруючий проєкт [42].

Фрагментація політичного простору посилювалася у зв'язку з відсутністю загальнонаціонального символічного наративу, що мав би функцію згуртування. Інституційні механізми не виконували функції представництва інтересів, адже політична система не лише втратила здатність до артикуляції, а й не прагнула до цього через контроль з боку фінансово-промислових груп. В інформаційному полі панувала асиметрія: олігархічні медіа, орієнтовані на репродукцію локальних лояльностей, блокували

формування дискурсу солідарності. У такій ситуації суспільна активність концентрувалася навколо локальних ініціатив, емоційних протестів і символічного спротиву, що не мали змоги перетворитися на системну політичну практику. Відсутність горизонтальних каналів інституалізації громадянської енергії прирікала її на розпорошеність, унеможливаючи перетворення роз'єднаних дій на структуроване політичне діяння.

Режим В. Януковича продовжив логіку кланово-олігархічного управління, в якій соціальна легітимність підмінювалася технологією залякування. На тлі неспроможності продемонструвати економічну ефективність проросійського вектору розвитку, публічна риторика зосередилася на демонізації європейської інтеграції. Формальні сигнали проєвропейськості, зокрема намір підписати Угоду про асоціацію з ЄС, використовувалися для маніпулювання суспільними очікуваннями. Відмова від підписання цієї угоди в листопаді 2013 року стала не просто зміною зовнішньополітичного курсу, а моментом викриття імітаційного характеру політики, що спричинила різку втрату довіри. Рішення, прийняте в режимі непрозорих консультацій із Російською Федерацією, інтерпретувалося більшістю як остаточний «євразійський поворот», що активізував протестний потенціал [52].

Формальна структура режиму спиралася на регіоналізм та кадрову вертикаль, побудовану за принципом земляцтва. Донбаське ядро бюрократії функціонувало як контролюючий апарат, що репрезентував не стільки державну владу, скільки корпоративний інтерес. Інституційний каркас влади набув рис «неофеодального» управління, де локальні угруповання адміністраторів виконували функції васалів під егідою центрального патронажу. Правова система фактично була інкорпорована в архітектуру цього патронажного порядку, що призвело до систематичного судового свавілля та деполітизації судової гілки.

Формальні кроки з імітації демократичних реформ, такі як спроби запровадити цивільний контроль чи ініціативи з перегляду Конституції, не

могли компенсувати глибоке відчуження суспільства від влади. Система втрачала керованість, а її легітимність була зруйнована зсередини. Протести кінця 2013 – початку 2014 року стали реакцією не тільки на конкретне політичне рішення, а на кумулятивну соціальну недовіру до режиму як форми загарбницького управління. Революція Гідності засвідчила втрату монополії на інтерпретацію майбутнього, яку утримував режим Януковича, й одночасно продемонструвала кінець циклу симулятивної політики.

Феномен «байдужості» як виборчої стратегії – тобто свідоме ігнорування участі у голосуванні – став одним із ключових факторів легітимації кланової влади. Виборці, які продавали голоси або утримувалися від голосування, сприяли репродукції політичної системи, в якій елементи демократичного процесу використовувалися як інструменти узурпації. Соціальне розчарування в політиці акумулювалося без механізмів інституційної артикуляції, що створило умови для зовнішнього управління вибором напряму розвитку країни.

Наявність циклічного маніпулювання геополітичними орієнтаціями – так зване «жонгливання» вектором Схід–Захід – є похідною не лише від зовнішньополітичного тиску, а й від відсутності внутрішньої суб'єктності в політичного класу. Ідеологічна невиразність, комунікативна слабкість та кадрова обмеженість сформували клас керівників, нездатних до стратегічного бачення. Політична культура лишалася на рівні транзакційного патерналізму, в межах якого виборець не розглядав себе як співавтора політичної реальності.

Після двох десятиліть незалежності в Україні не сформувався клас національної аристократії – носіїв політичного мислення, здатних поєднувати управлінську відповідальність із громадянською місією. Умовно демократична нова еліта залишалася поза межами державницької філософії, функціонуючи як адаптивний механізм до умов зовнішнього впливу та внутрішнього розпаду. Домінування квазіелітарних структур, сформованих у межах пострадянського істеблішменту, визначило головну проблему української політики – відсутність суб'єктів, здатних до інтелектуального

прогнозування та національного проектування. В системі політичного управління не сформувалися механізми передачі повноважень і легітимації, що базуються на компетентності, а не на спорідненості чи економічному впливі. У результаті безпорадність державної політики, продиктована «номенклатурним патріотизмом», не лише перешкоджала модернізаційним зусиллям, але й деморалізувала громадянське суспільство. Відсутність відповідального суб'єкта в державному управлінні стала фактором стратегічної вразливості, яку почала компенсувати лише самоорганізація громад на тлі катастроф.

Формування політичної культури України у 1991–2014 роках відбувалося під впливом посттоталітарної спадщини, структурної деформації публічного простору та домінування олігархічно-кланової моделі управління. Політична культура цього періоду формувалась на тлі конкуренції між інерційними радянськими моделями і новими партиципаторними практиками, які набували форми у вигляді громадянських протестів, ініціатив самоорганізації та інформаційного опору. У свідомості значної частини населення політика залишалась чужою і загрозливою сферою. Політична участь не спиралась на довіру, а на очікування покровительства або розчарування. Електоральна поведінка формувалась під впливом зовнішніх обставин, а не ціннісних переконань. Трансформація політичної культури у цей час не завершувалась у межах інституційної логіки – вона відбувалася передусім у просторі щоденних практик, на рівні символічної боротьби за смисли, ідентичності та способи участі. Разом із тим, саме в цей період виникали передумови для переходу до активніших форм громадянської суб'єктності, що згодом стали основою для мобілізаційних практик часів Революції Гідності.

3.2. Особливості формування політичної культури України в період російсько-української війни

Соціологічні дані, зафіксовані у 2024 році, демонструють безпрецедентну зміну в ставленні до Росії та росіян. Якщо до вторгнення 2022 року негативне ставлення до Російської Федерації виражали 50% українців, то через два роки цей показник досяг 93%, що вказує на тотальне переосмислення образу ворога в колективній свідомості. Аналогічна динаміка простежується і щодо ставлення до громадян РФ: у 2021 році негативно висловлювалися лише 14% українців, тоді як у 2024 – вже 84%. Регулярність та системність воєнних злочинів РФ, масові обстріли мирного населення, руйнування інфраструктури, геноцидальні дії на окупованих територіях і насильницьке переміщення дітей спричинили радикалізацію суспільної думки. У регіональному вимірі зберігається відносна градація: на Заході частка негативних оцінок становить 96%, на Сході – 88%, однак в обох випадках спостерігається домінування антиросійських настроїв.

Попри відсутність повноцінного електорального процесу, спричиненого військовим станом і пов'язаними обмеженнями безпеки (контроль медіа, цензура, централізація), зафіксовані тенденції свідчать про еволюцію політичної свідомості громадян. Рівень критичного сприйняття російського наративу, зростання громадянської ідентичності, підтримка державних рішень, спрямованих на очищення від символів колоніального минулого, – усе це свідчить про нарощування суб'єктності суспільства.

Поступова відмова від мовних, регіональних і культурних антагонізмів, які використовувалися раніше як інструменти розділення, дозволяє формувати уніфіковану ідентичність, засновану на принципі спільної участі в захисті територіальної цілісності та гуманітарних цінностей. Навіть серед осіб, які традиційно користуються російською мовою, домінує критичне ставлення до РФ. Проте водночас фіксується нижчий рівень громадянської самоідентифікації – лише 48% респондентів вказують на сильний зв'язок із

українською державністю, тоді як 39% виступають проти повного розриву відносин з Росією [34]. Така амбівалентність потребує подальшого аналізу з урахуванням соціокультурного фону, мовного середовища та рівня освіти [70; 37].

Юридичний та термінологічний апарат також зазнає змін. Конструкція «російськомовний українець» поступово витісняється з вжитку як ідеологічно хибна, що замінюється концептом «зросійщений українець», який акцентує на історичних механізмах асиміляції, а не на вільному мовному виборі [13]. У цій рамці мовне питання втрачає статус конфліктогенного й постає як елемент ідентичнісної деколонізації, що має не розділяти, а інтегрувати громадян у спільну національну парадигму [53].

Загострення національного протистояння після 2022 року не усунуло регіональні відмінності, а лише трансформувало їх. Хоча Схід втратив статус найбільш проросійського регіону, лідерство в збереженні амбівалентного ставлення до подій Революції Гідності перейшло до Півдня. Станом на 2024 рік 24% жителів Півдня і 22% жителів Сходу вважають Революцію Гідності незаконним державним переворотом. Подібні пропорції фіксуються в оцінках розпаду СРСР, що свідчить про сталість певних ідентифікаційних моделей [81; 87]. Така динаміка демонструє наявність структурного розриву в політичній пам'яті, що продовжує впливати на самоідентифікацію та громадянську активність. Однак, українське суспільство досягло вагомого прогресу в подоланні «двоїстості» української ідентичності, що нав'язувала РФ, не тільки в пам'яті, проте й в мисленні [1].

Паралельно з деколонізацією символів відбувається зміщення мовної динаміки в бік української мови як носія ідентичності та ознаки культурної приналежності. Мова перестає бути інструментом побутового комфорту й набуває статусу маркера громадянської позиції. У соціальних мережах україномовність більше не вимагає виправдання – вона виступає етичним вибором, що вкорінений у нових формах політичної свідомості [61]. Зростання питомої ваги україномовного контенту в TikTok, Instagram, YouTube та

подкаст-платформах засвідчує не лише ефект державної політики, а й самостійну ініціативу творців, для яких українська стала мовою суб'єктного висловлювання [46]. Важливим є те, що цей зсув відбувається не примусово, а через механізм культурної резонансності: аудиторії обирають україномовне не з обов'язку, а з відчуття приналежності.

Опитування 2025 року фіксує структурні зміни у мовному середовищі: українською у повсякденному спілкуванні користується 63% громадян, що фіксує стабільне зростання. Частка російськомовних знижується до 13%, а 19% залишаються двомовними [34]. Така динаміка свідчить про зниження символічного капіталу російської мови, яка більше не виконує роль нейтрального каналу комунікації. У громадському сприйнятті вона дедалі частіше постає як елемент чужої культурної матриці, що дисонує із досвідом війни. Зміна мовного вибору не обмежується приватною сферою – вона проникає у публічну комунікацію, освітній простір, культурні практики, медіапростір. Мовна свідомість, формуючись на перетині досвіду, травми та вибору, перетворюється на частину політичної культури нового типу [83].

Динаміка ставлення до вивчення російської мови також зазнала змін: якщо у 2019 році 81% опитаних підтримували її викладання у школах, то в 2025 – лише 38% [31]. Таке падіння мотивації пояснюється не лише війною, а й зростанням інституційної підтримки української мови як маркера державності. Водночас в регіональному вимірі зберігається напруга: на Сході та Півдні фіксується тенденція до часткової реверсії мовної політики в освітньому середовищі, що свідчить про необхідність більш комплексного підходу до культурної інтеграції [37]. Публічні суперечки довкола мовного питання лише підсилюють потребу в оновленні державної політики, що має ґрунтуватися не на примусі, а на довгостроковій стратегії утвердження української мови як базового елементу культурної безпеки [61].

Політична культура українців у цей період залишається в динаміці. Підтримка демократичного ладу залишається стабільно високою – 88% респондентів висловлюють прихильність до ідеї демократії. Водночас

зафіксовано високий рівень водночасної підтримки авторитарного компоненту – 69,9% громадян вважають доцільним, щоб державою керував сильний лідер, не залежний від парламенту чи виборів [105]. Цей феномен свідчить про збереження елементів патерналістської культури, що поєднується з модерними орієнтаціями. За результатами дослідження Центру Разумкова, 48,3% опитаних вважають, що Україна хоча й не є повноцінною демократією, однак рухається в напрямку її побудови [105].

Співіснування інституційної лояльності з персоналізованою підтримкою створює парадоксальну, але функціональну модель політичної культури, у якій легітимність не ґрунтується на стабільних механізмах делегування, а на символічному уособленні суб'єкта дії. В умовах війни така модель виявляється здатною до швидкої мобілізації, оскільки зосередження очікувань у фігурі президента забезпечує ефект довіри, незалежно від формальних каналів розподілу влади [24; 26; 28]. Консолідація навколо однієї фігури виконує стабілізуючу функцію, компенсуючи інституційну слабкість інших політичних структур [109].

Проте така форма легітимації має вбудовану межу ефективності: тривале збереження монополяризації влади без включення механізмів зворотного зв'язку веде до зниження суб'єктності інших інституцій і демобілізації критичної участі. Послаблення парламенту, який де-факто зведений до функції ратифікації, а не ініціації, створює умови, у яких публічна політика редукується до комунікаційного продукту виконавчої гілки. Політичні партії, втрачаючи автономію дії та зливаючись із виконавчим апаратом, перестають бути механізмами репрезентації й перетворюються на адміністративні сателіти [42; 84].

До початку повномасштабної війни підтримка В. Зеленського була предметом коливання залежно від соціально-економічних показників чи риторичних помилок, то після вторгнення вона стала елементом екзистенційного вибору – з 37% у 2021 до 90% у 2022 році [25]. Війна активувала механізми граничної лояльності, де особа лідера сприймається не

як функціонер, а як уособлення виживання, гідності, самозбереження. За цією логікою довіра постає не як результат раціонального аналізу, а як форма політичної ідентифікації [79; 112]. Така ідентифікація, попри свою об'єднавчу силу, несе загрозу девальвації інституційної раціональності, якщо не буде інтегрована у ширший процес демократичної відбудови.

У 2024 році рівень довіри дещо знизився – 52%, тоді як недовіру висловлювали 39%. Проте у 2025 році зафіксовано нову хвилю зростання довіри – до 57% [25]. Причиною цього стала, зокрема, зміна зовнішньополітичного контексту після приходу до влади у США нової адміністрації. У регіональному вимірі найбільшу підтримку Президента демонструє Центр – 62%, найменшу – Схід, де рівень недовіри сягає 41% [34]. У цьому простежується тісний зв'язок між геополітичною орієнтацією, рівнем загрози та обсягом довіри до центральної влади.

У період повномасштабної війни політична культура в Україні зазнає істотної трансформації, що проявляється як у зміні ставлення до інституцій влади, так і в переосмисленні ролі політичних лідерів, партій та самої участі в політичному процесі. Зниження довіри до органів державної влади не є аномалією, а, радше, виявом структурної риси політичної культури українців, для якої характерна висока чутливість до інформаційних помилок, очікувань і моральної легітимності лідерів. Епізоди поганої комунікації, як-от історія звільнення В. Залужного чи невизначеність із курським напрямом, активували латентну недовіру до політичного центру, одночасно залишаючи високим рівень національної солідарності й патріотизму [40].

Політична критичність населення не слід розглядати як деструктивний чинник: вона свідчить про наявність демократичної культури, що зберігає високий рівень вимог до влади навіть у критичний період [100; 109]. Зростання рейтингу Президента України до 74% при одночасному збереженні 22% недовіри ілюструє дуальність суспільного запиту: з одного боку – на ефективність і символічну лідерську роль, з іншого – на прозорість рішень і комунікацій [25; 27]. Протистояння між основними політичними таборами, що

асоціюються з В. Зеленським та П. Порошенком, не лише відображає політичну поляризацію, а й підтверджує нерозв'язаність конфлікту між електоральною ідентичністю й інституційною стабільністю [101; 99].

Зміна уставленого політичного ландшафту помітна у зростанні запиту на представників сектору безпеки та волонтерського середовища. Дані опитувань фіксують стабільну підтримку В. Залужного (27%) як потенційного кандидата в Президенти, тоді як традиційні політики демонструють нижчі показники [37]. Така динаміка не стільки є електоральним наміром, скільки ілюструє зміну критеріїв довіри: моральний авторитет, відсутність прив'язаності до дискредитованих партій, репутаційна незаплямованість [30; 76]. На цьому тлі партійний спектр переживає кризу легітимності. Показник недовіри до «старих» партій сягнув 71% у випадку ПЗЖМ, 57% – до ВО «Батьківщина», 48% – до «Слуги Народу», 47% – до «Європейської Солідарності» [39]. Водночас найнижчий рівень антипатії спостерігається до політичного проєкту С. Притули (28%) і партії «Голос» (29%), що репрезентують новий тип партійної комунікації, заснованої не на ідеологічному протистоянні, а на громадянській залученості [39].

Криза довіри до інституцій парламентського типу засвідчує загострення проблеми репрезентації. Якщо у 2022 році Верховна Рада мала 35% довіри, то вже у 2024 – лише 13%, із 68% респондентів, які висловили недовіру [34]. Схожа тенденція спостерігається щодо Уряду: рівень довіри знизився з 52% до 20% за два роки [35]. Корупційні скандали, передача повноважень поза межі формальних структур, а також розрив між комунікаційними заявами й фактичними діями стали каталізаторами відчуження [109]. Водночас саме на цьому тлі посилюється ціннісне розрізнення «свого» й «чужого» у політичному сенсі: високий рівень підтримки волонтерів і військових фіксує моральну переорієнтацію суспільства [27; 99].

Інституційна логіка виборчого процесу в умовах війни зазнає трансформації під впливом колективного досвіду загрози, що переформатовує уявлення про легітимність. Результати соціологічного моніторингу

засвідчують стійку перевагу змістовного підходу: 81% опитаних у 2023 році висловилися проти проведення виборів до завершення бойових дій; у 2025 році, навіть за умов гіпотетичних гарантій безпеки, цю позицію поділяє 71% [31; 87]. Така динаміка не лише демонструє адаптацію до тривалого воєнного контексту, а й фіксує рівень політичної зрілості, в якому пріоритет набуває не формальна процедурність, а відповідність дій влади екзистенційному запиту на стабільність і консолідацію [36]. У європейських інституційних традиціях вибори розглядаються як обов'язкова фаза демократичного циклу [90], у відмінному контексті української війни на перший план виходить поняття політичної відповідальності, де акцент зміщується з періодичності до доречності [105].

Політика, яку РФ реалізує на окупованих територіях України, не обмежується лише асиміляційними практиками. Йдеться про спробу глибшої трансформації – створення нової ідентичності, заснованої на ідеологемах «руського миру», але оформленої під виглядом локального «регіонального особливого шляху» [51]. Відмова від прямої уніфікації супроводжується імплементацією концептів, що покликані створити видимість автохтонності – як у випадку з нав'язаною термінологією «народ Донбасу» чи унікальністю так званого «донецького регіоналекту». Ці коди слугують не лише інструментами культурної дистанції від решти України, а й засобами делегітимації української ідентичності на рівні мови, історії, соціальної пам'яті [12].

Маніпуляція мовним фактором має свою передісторію – ще з часів Російської імперії й пізніше СРСР українські говори маркувались як «балаканина», а українське походження Кубані редукувалось до фольклорного пережитку. Вона застосовувалася не тільки до українців. Подібний сценарій реалізується і в ОРДЛО: регіоналізація мови, спроба надати їй статусу «особливого» варіанта російської, супроводжується підручниками, які викривлюють уявлення про мовне середовище [57]. Цей підхід створює уявлення про окремішність не через апеляцію до історичних фактів, а через

конструювання символічної автономії, що віддаляє регіон від унітарної української культури.

Спроба оформити нову ідентичність через апеляцію до «козацтва» в ОРДЛО повторює радянські й імперські практики знищення автохтонних форм політичної суб'єктності. Як і у випадку з Кубанню, етнографічну спадщину трансформують у декоративний елемент, що підтримує ідеологічну конструкцію «природної приналежності» до імперського ядра. При цьому політична культура на окупованих територіях зазнає радикального спрощення: від плюралізму, який передбачав право на протест, участь у виборах, політичну відповідальність – до моделі апатії, в якій будь-яка активність підміняється риторикою благання та звернень до зовнішньої влади [41].

У структурі взаємодії між населенням і владою встановлюється режим демобілізації, що ґрунтується на апатії, страху та вичікуванні. Політична культура в такій конфігурації не еволюціонує, а консервується в стані пасивної адаптації до зовнішнього контролю. Відсутність горизонтальних ініціатив, блокування альтернативних дискурсів та маргіналізація локального самоврядування відтворюють модель, у якій громадянин не має ані політичної суб'єктності, ані засобів її артикуляції.

Політичні еліти в ОРДЛО репрезентували не громаду, а інтереси зовнішнього центру, чия влада не спиралася на компетенцію чи результативність, а виключно на силову присутність. Така структура була позбавлена здатності до стратегічного планування, управлінської автономії чи розвитку локальних політик. Легітимність цих еліт утверджувалася не через політичну конкуренцію або суспільний консенсус, а через примус і контроль над медіа, освітою, безпековими структурами [95]. У цій моделі політика редукується до репресивної адміністрації, позбавленої будь-яких ознак політичного процесу як простору вільної дії.

Як зазначає К. Кузиніна, навіть спроби сформувати окремішню ідентичність виявились недостатньо далекими від українського контексту –

історія регіону, попри ідеологічні викривлення, залишалася вписаною в український наратив. У зв'язку з цим, прогнозується перехід від моделі «штучних націй» до прямої апеляції до «єдиного російського народу», з чіткою ієрархією «свого» й «ворожого». Концепт «Новоросії», витягнутий з архіву імперських фантазій, отримує нове наповнення – не як нова держава, а як зона відновленої колоніальної приналежності, де «українське» трактується як результат західного втручання.

Після 2022 року РФ інституціоналізувала окупацію, анексувавши частини Луганської, Донецької, Херсонської та Запорізької областей в адміністративних межах України, оформлюючи їх як суб'єкти або регіони РФ. Хоча фізичний контроль над усіма цими територіями так і не був реалізований, пропагандистська машина почала швидко впроваджувати освітні зміни. На відміну від попередніх практик «окремішності», нова модель базується на посиленні історичних зв'язків з РФ, відмові від створення «нового народу» й прямих репрезентаціях «спільного історичного коріння». У шкільних підручниках з історії та мови, через фільми та культурні заходи, закріплюється образ України як загрози, а Росії – як природного носія стабільності та належності [45].

Трансформація політичної культури в таких умовах відбувається через механізми знеособлення та уніфікації, де місцева самосвідомість стирається, а вибудовується вертикальна система лояльності. Це не просто зміна ідеологічної рамки – це реконфігурація самого уявлення про політичне: замість участі – покора, замість вибору – репродукція запропонованого. У цьому сенсі окуповані території функціонують як лабораторія для апробації нових форм неоімперської політичної культури, де ідентичність нав'язується не через згоду, а через контроль над пам'яттю, мовою, публічним простором і освітою.

3.3. Загрози, виклики та перспективи розвитку політичної культури України

Початок повномасштабної війни проти України активізував глибинні процеси формування національної свідомості, які до 2022 року залишалися розпорошеними або фрагментарними. Символічна складова політичного спротиву з перших днів війни почала концентруватися довкола постаті президента В. Зеленського, що в інформаційному просторі як українському, так і міжнародному, постав уособленням модерної української ідентичності. Цей наратив формується не як виняткове індивідуальне явище, а як узагальнення колективного досвіду й уявлень про суб'єкта політики нового типу – лідера, що артикулює громадянську націю не стільки як спадкову етнічну спільноту, скільки як політичну волю до спротиву [84].

Інтерпретація В. Зеленського як втілення громадянської національної ідентичності стає частиною ширшого концепту, який у публікації «Toronto Star» отримує назву «Ефект Зеленського». За спостереженням О. Онуч та Г. Гейла, саме така звичайність – походження з південного сходу країни, російськомовність, відсутність елітарного політичного бекграунду – стала підставою для ототожнення з «пересічним українцем», якого протягом десятиліть намагалися розмити зовнішні впливи, зокрема московська пропаганда [109]. Аргумент про відкритість громадянської ідентичності – на відміну від обмеженого етнічного підходу – дозволяє говорити про націю як про політичну спільноту, що визначається не за мовою, віросповіданням чи географією, а за участю у спільному проєкті спротиву.

Паралельно з формуванням нової національної ідентичності триває процес зміни політичних еліт. Перемога «несистемного» кандидата на президентських виборах відображає суспільний запит на інший тип політичної репрезентації – не олігархічну, не корумповану, не відчужену від народу [29]. Цей зсув не гарантує автоматичної демократизації, проте засвідчує початок політичної перебудови, яка супроводжується трансформацією політичної

свідомості громадян. Зміна владної конфігурації активувала латентні механізми самоорганізації суспільства, що під час війни проявилися у формуванні горизонтальних зв'язків, мереж взаємодопомоги, волонтерських ініціатив.

Масова участь у спротиві, активізація політичної суб'єктності, розгортання громадських практик підтримки армії – усе це почало структурувати новий соціальний досвід, який проникає у тканину політичної культури. Війна, яка спричинила незворотні людські й матеріальні втрати, водночас стала каталізатором переосмислення ідентичності, уявлень про державу, націю, солідарність. Риторика ворожнечі з боку агресора, примусова депортація громадян, знищення інфраструктури, екологічні злочини на окупованих територіях витворюють образ «іншого» як антиподу цивілізаційної моделі. У такому конфлікті на перший план виходить не лише військова, а й символічна боротьба за визначення – хто є «своїм», хто є «чужим», що таке справедливість і гідність, де межі політичної відповідальності.

Водночас ідея про геноцид як форму агресії проти європейської держави укорінюється в політичній свідомості громадян як підґрунтя для нової легітимації держави. Підтримка з боку міжнародної спільноти – надання Україні статусу кандидата в ЄС, поставки озброєння, фінансова допомога – фіксується не лише як стратегічна необхідність, а як моральне визнання європейської ідентичності України. Парадоксальність соціального оптимізму в умовах війни пояснюється зміною координат мислення. Ідеться не про задоволення від поточної ситуації, а про появу уявлень про майбутнє, яке набуло окресленості. Перспектива перемоги, як ціль, кристалізує колективну дію, формує спільний горизонт очікувань. Суспільство вперше за десятиліття набуло чіткої орієнтації, у якій визначено не лише ворога, а й ціннісну основу дій – свободу, гідність, демократію. Політична культура у такому випадку постає не як абстрактна система норм, а як жива, конфліктно насичена, але конструктивна взаємодія громадян і держави в умовах екзистенційної загрози.

Атмосфера довіри в суспільстві є не лише показником соціально-психологічної стабільності, а й умовою функціонування політичної системи в умовах екзистенційної загрози. Здатність суспільства до опору, солідарності, адаптації і відновлення у великій мірі визначається рівнем довіри – як міжособистісної, так і інституційної [107]. Довіра виконує роль системного регулятора: вона створює передумови для ефективної взаємодії соціальних суб'єктів, легітимації політичних рішень, мобілізації громадських ресурсів у критичні моменти. Здатність довіряти не лише знижує рівень соціальної напруги, а й відкриває горизонт спільної дії, що набуває особливої ваги в умовах війни.

Війна загострює моральну чутливість суспільства, внаслідок чого емпатія стає не лише психологічною характеристикою, а й політичною категорією. Усвідомлення втрат, співпереживання з тими, хто втратив дім, рідних, стабільність, стає основою для колективної ідентифікації, яка перевищує межі приватного досвіду. У суспільстві, яке бачить у війні несправедливість, розчарування у владних структурах з'являється швидко, а емоційна дистанція між громадянами і державою лише зростає [80]. Проте в українському випадку механізм моральної консолідації діяв у зворотному напрямі. Війна не роз'єднала, а мобілізувала населення, актуалізувавши образ спільного ворога і закріпивши віру в доцільність опору [94].

Механізм підтримки влади в умовах війни ґрунтується не лише на страху чи пропаганді, а на спільно сформульованій цілі, що репрезентується як загальнонаціональна. У відповідь на зовнішню загрозу формується новий тип політичної лояльності, у якій критика поступається місцем кооперації. Водночас ця лояльність є умовною: вона тримається доти, доки політичне керівництво забезпечує етичну та стратегічну правомірність своїх дій. Феномен єдності уряду і суспільства, заснований на відчутті легітимності, став визначальним чинником для внутрішньої консолідації [56].

Громадська довіра в умовах екзистенційної загрози формувалася не через програмні обіцянки чи політичні платформи, а через конкретні

символічні дії, що набували значення колективних сигналів стабільності. Присутність Президента, членів уряду та парламенту в Києві в перші дні повномасштабного вторгнення виконала функцію не лише управлінського акту, а й акта політичної ідентифікації. Така дія не просто зафіксувала продовження легітимного державного управління, а закріпила у свідомості громадян уявлення про владу як про частину національної солідарності, а не як віддалений апарат [96].

Висока інституційна довіра у період загострення війни була обумовлена не стільки стабільністю державних структур, скільки ефективністю неформальних практик – волонтерських ініціатив, горизонтальних мереж, локального самоврядування. Спільний досвід опору зруйнував дихотомію між державою і громадянським суспільством, однак не усунув її остаточно. Згодом втому від війни почали супроводжувати ознаки розчарування: корупційні скандали, неефективне управління, брак стратегічної комунікації повернули до життя старі уявлення про відчуженість політичних еліт.

Попри героїчний вимір воєнного періоду, політична культура не позбавлена ризиків девальвації. Первинна довіра до влади, що формувалась у відповідь на мобілізаційні дії, не може бути збережена автоматично – вона потребує рефлексії, адаптивності та прозорості. Роль Президента як символу об'єднання водночас стає точкою потенційного розчарування: персоніфікований образ держави втрачає ефективність, коли дії влади не підтверджують задекларованих принципів. У такій ситуації довіра більше не ґрунтується на риторичному образі, а на здатності влади до взаємодії, відповідальності, відкритості.

Інформаційна війна стерла чітку межу між інформуванням і мобілізаційною пропагандою, що змінило характер взаємодії між громадянами та інформаційним полем. Контроль над наративом означає не лише можливість визначати зміст, а й регулювати ступінь довіри. За таких умов прозорість не є моральною декларацією – вона виступає необхідною умовою функціонування політичної системи в довготривалій кризі [33].

Історичний досвід українського націєтворення фіксує домінанту громадянської ініціативи як першоджерела політичної суб'єктності. Держава в українському контексті не постала як вертикальний проєкт, а сформувалася через етапи низової самоорганізації, від Майданів до волонтерського руху. Напруга між суспільством і державою, у цьому сенсі, не є кризою, а механізмом продукування нових форм дії, що постають у відповідь на спроби еліт закріпити монопольне право на владу. Водночас, утративши здатність до впливу, суспільство відкриває шлях до рецидиву олігархічного режиму, вже знайомого в історії незалежної України.

Ситуація, що склалася, фіксує амбівалентну модель політичної культури: одночасне співіснування високого рівня національної єдності з відновленням структур недовіри, властивих попереднім етапам розвитку. Умовою стабілізації такої моделі постає налагодження тривалого, неінструментального діалогу між державою й громадянським суспільством – діалогу, що базується на взаємному визнанні меж і відповідальності, а не на тимчасовому консенсусі в умовах загрози. Тільки за такої умови політична культура матиме шанс перетворитися з реактивної на проєктивну, тобто таку, що здатна формувати майбутнє, а не лише реагувати на виклики.

Модель післявоєнного розвитку, здатна забезпечити стійкість і суб'єктність української держави, не зводиться до ротації персоналій чи заміни політичних еліт. Йдеться про якісну зміну структури взаємодії між державою та громадянським суспільством, де саме наявність діалогу, а не протиставлення, стає запорукою стабільності. Суспільство, мобілізоване війною, трансформується в нову форму політичної суб'єктності, що поєднує горизонтальні практики самоорганізації з вимогами до вертикальної ефективності інституцій. У цьому поєднанні закладається формула післявоєнної перемоги: національна єдність як основа й функціональний державний апарат як інструмент [5].

Феномен солідарності, що виник під час Майдану, після 2014 року набув конкретних форм у волонтерському русі, добровольчому захисті Донбасу, а з

лютого 2022 року перетворився на масовий суспільний рух спротиву, який охоплює як фронт, так і тил. Системи забезпечення, комунікації, розподілу ресурсів, збору коштів – усе це функціонує на рівні, який не завжди доступний державним структурам. Проте ефект такої мобілізації є нестійким без довготривалого інституціонального закріплення. Післявоєнне відновлення вимагатиме не лише ресурсів, а й нової якості інституційної взаємодії, що ґрунтуватиметься не на контролі чи делегуванні, а на співдії.

Ситуація загального спротиву створює унікальний контекст колективної дії, що має не лише політичний, а й антропологічний вимір. Люди воюють не за владу, не за лідера, а за право бути частиною політичної спільноти, яка сама визначає свої кордони, правила, майбутнє. Таке розуміння національної дії ближче до моделі громадянської республіки, ніж до традиційної етнічної ідентичності. І хоча чинники, описані М. Олсоном, допомагають пояснити динаміку колективної поведінки, у випадку українського спротиву діє додатковий фактор – моральний імператив участі, який долає логіку «безбілетника» [66].

Інституціональна довіра значною мірою персоніфікується через образ президента, проте ефективність влади не може залежати винятково від лідерської харизми. Саме згуртованість команди, чітка структура прийняття рішень, компетентне управління і здатність до стратегічної комунікації визначають, наскільки довго ця довіра збережеться. При цьому впливовим інструментом стає інформаційна політика – не як пропаганда, а як система прозорих меседжів, здатних мобілізувати внутрішній ресурс і переконати зовнішніх союзників [92]. Українська комунікаційна стратегія 2022 року стала прикладом того, як інформація стає політичним чинником і перетворює країну з об'єкта на суб'єкта міжнародного порядку [63].

Одночасно з оновленням політичного дискурсу відбувається переформатування національного іміджу. Українська армія перестає бути об'єктом іронії чи недовіри й стає символом мужності, професіоналізму та стійкості. У суспільстві змінюється уявлення про державу: замість образу

«недодержави» утверджується картина функціонального організму, здатного до мобілізації, відсічі, опору. Ці зміни не є спонтанними – вони результат довгої історії боротьби, де нація формувалась у конфлікті, часто без допомоги держави. Саме тому опозиція «народ – держава» в українському випадку завжди була напруженою, а не антагоністичною.

Проте механізми, які в умовах війни створюють силу, у мирний час можуть виявитися деструктивними, якщо не знайдуть нової форми. Соціальний капітал волонтерських і горизонтальних практик має бути інтегрований у державні стратегії, а не маргіналізований після стабілізації. Інакше розрив між елітами та суспільством знову стане джерелом внутрішньої ерозії. Політична культура, сформована у спротиві, має бути закріплена в практиках прозорого врядування, інституційної відповідальності, участі громадян у прийнятті рішень.

Символічний простір війни виявився також простором культурної боротьби. Коди, які траншують влада, медіа, громадські організації, мають значення не лише у внутрішньому вимірі, а й у глобальному сприйнятті України. У цьому контексті семіотичний підхід, запропонований У. Еко, дозволяє побачити, як зміна наративів – з «жертви» на «суб'єкта» – змінює правила гри [105, с. 43]. Мова, символи, зображення, які траншуює держава, більше не є периферійними – вони стають об'єктом міжнародної уваги, інструментом дипломатії, політичного позиціонування. Ставлення до НАТО, яке трансформувалося від скепсису до підтримки, є прикладом успішної зміни культурного коду [103].

Нинішня війна завершує історичне коло російської колоніальної політики, реалізованої протягом століть щодо України, і в той самий час остаточно демонструє її безперспективність. Ідея контролю над українським простором, яку намагався нав'язати Кремль, виявилася нереалізованою не лише з огляду на опір Збройних сил, а передусім через глибоку трансформацію ідентичності, що зробила саму спробу колонізації анахронізмом. Трагічний парадокс ситуації полягає в тому, що спроба повторити насильницькі

практики XX століття, зокрема геноцидальні за суттю, наштовхнулася на суспільство, яке вже вміє розпізнавати загрозу не лише фізичному існуванню, а й самому політичному суб'єкту – нації як колективу свободи.

У політичному житті, попри кризу, не відбулося тотального згортання демократії. Після призупинення діяльності проросійських партій, включно з «Опозиційною платформою – За життя» та низкою маргінальних структур, в українському парламенті не сформувалася однопартійна монополія. Навпаки, опозиційні партії, зокрема «Європейська солідарність», зберегли присутність у політичному полі, адаптувавшись до воєнного консенсусу щодо зовнішньої політики і підтримки оборонних рішень. Це свідчить не про відмову від політичної конкуренції, а про її модифікацію – у бік більшої відповідальності за спільну національну мету, навіть за збереження міжособистісних суперечностей між ключовими лідерами [71].

Формування національної єдності в умовах загрози не означає уніфікації. Плюралістичний характер української ідентичності зберігається, але тепер він постає не як слабкість, а як ресурс інклюзії. Представники різних етнічних, мовних, релігійних груп – зокрема кримські татари, мусульмани, євреї – активно включені у загальнонаціональний проєкт, і цей факт засвідчує, що політична ідентичність в Україні стала домінантною щодо етнічної [9; 21]. Образ президента, сформований у російськомовному середовищі, став символом цього інклюзивного націоналізму – не за формою, а за змістом: ідентичність об'єднується навколо прагнення до свободи, суверенітету, вибору.

На відміну від російської політичної культури, в якій зберігається ностальгія за радянським минулим, українська пам'ять ґрунтується на моделі «ніколи більше». Колективна свідомість не шукає уявного «золотого віку», а оперує травмами історії як попередженням. У цьому полягає сила морального спротиву, що не дозволяє повторити авторитарний сценарій, а отже – і сформувати політичну пасивність, характерну для пострадянського типу громадян [89].

Екзистенційна загроза, породжена війною, тимчасово, стерла регіональні межі, мовні відмінності, культурні стереотипи, однак не знищила багатоманітність – вона лише змінила її зміст. Ідея національної єдності тепер не вимагає одноманітності, а лише спільної координати, якою є збереження держави [50]. Політична культура, що формується сьогодні, визначається не набором традиційних атрибутів, а активною участю у захисті демократії. У цьому сенсі війна є не тільки випробуванням на міцність, а й процесом ідеологічного переформатування. Дискурс зміщується з радянських наративів у бік європейських цінностей – верховенства права, прав людини, прозорості, підзвітності. Це не декларативний, а емпірично засвоєний досвід, закріплений у боротьбі, в межевому стані, де політика перестає бути сферою зовнішньої компетенції, а стає способом колективного виживання.

Європейський вибір, закріплений ще в подіях Помаранчевої революції та Революції Гідності, під час війни набув завершеного характеру. Нинішня війна не залишила простору для гібридності. Саме тому втрата проросійських політичних проєктів не є результатом заборон, а наслідком втрати бази для їхнього існування. Пострадянський синдром, що уособлювався в амбівалентності, в недовіру до Заходу, в латентну ностальгію за імперським порядком, поступово відходить. У політичній культурі України дедалі чіткіше окреслюється суб'єкт, що не лише пам'ятає історію, а будує її.

Політична культура України значно трансформувалася за 34 роки існування в незалежній державі. Перебування в складі СРСР протягом декількох десятиліть значно вплинуло. Кризовий період в перші два десятиліття, також вплив РФ, що намагалася переробити політику та культуру України під власну політичну систему, негативно впливали на політичну культуру. Однак, вплив різних чинників, що впливали в минулому дозволило піти іншим шляхом розвитку, порівняно з Білоруссю та РФ. Загарбницька війна, що триває понад 10 років, остаточно змінила політичний вектор українців, а політична культура до європейської, хоча й з певними регіональними особливостями. РФ продовжила традицію змінити культуру,

зокрема політичну на окупованих територіях, відповідно до власної політичної системи. Аналіз змін у політичній культурі під час війни виявив не просто реакцію на загрозу, а глибшу перебудову самої логіки політичного буття. Те, що раніше сприймалося як виняток або крайній прояв активізму, перетворюється на звичну практику участі. Волонтерство, координація дій, ініціативи у сфері допомоги, інформування, мобілізації – усе це сформувало нову матрицю взаємодії між громадянами та державними інституціями. Вирішальне значення має не стільки факт участі, скільки її зміст: добровільність, солідарність, готовність до відповідальності. У цьому сенсі політична культура більше не зводиться до об'єкта спостереження – вона стає простором дії. Спільне проходження через досвід війни змінило ставлення до самої ідеї державності. Її сприйняття дедалі більше базується на критеріях включеності, діалогу, спільного руху. Інституції, що залишаються байдужими або недієздатними, втрачають довіру навіть за збереження формальної легітимності. Натомість структура, що резонує з колективним досвідом і потребами, отримує визнання незалежно від офіційного статусу. Це означає зсув від формального підходу до розуміння політики як спільної практики. Політична культура у такій конфігурації перестає бути ареною символів і декларацій – вона стає процесом формування реального зв'язку між людьми та владою. Переломний момент війни активізував приховані раніше ресурси: здатність громадян діяти без вказівки згори, довіряти одне одному, підтримувати незнайомих, організовуватись у кризових умовах. Але загроза полягає в тому, що ці здобутки можуть бути втрачені, якщо не будуть вбудовані в стійкі структури. Без визнання їх значущості з боку держави, без механізмів співучасті й розподілу відповідальності нова політична культура може залишитися епізодом. Її майбутнє залежатиме не тільки від рішень еліт, а й від готовності підтримувати діалог, не уникати складних питань і не зводити демократичну участь до ритуалу. У цьому полягає головне завдання наступного етапу: зберегти активність не як реакцію на кризу, а як форму стабільної громадянської присутності.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження політичної культури сучасного українського суспільства було здійснено багаторівневий аналіз її структури, функцій, чинників формування та трансформаційних тенденцій.

Розгляд політичної культури як елемента політичної системи дозволив визначити її не як фонове явище, а як ключовий механізм, що регламентує взаємодію між громадянами та владою, впорядковує моделі участі, кодує очікування, формує межі політичного допустимого. З'ясовано, що політична культура реалізує низку функцій: легітимаційну, мобілізаційну, соціалізаційну, комунікативну, інтеграційну та ідентифікаційну, що дає підстави розглядати її як самостійну структуру, відповідальну за стабільність політичного поля та його адаптацію до змін.

Аналіз основних чинників, що впливають на формування політичної культури, засвідчив, що вирішальне значення мають історичний досвід, освітній рівень, соціальна структура, традиція, релігія, міждержавні впливи та цифрове середовище. Встановлено, що політична культура не є статичним продуктом минулого, а формується в процесі постійної взаємодії між суб'єктивними уявленнями громадян і структурною логікою інституцій. Особливе значення мають періоди кризи та соціальних зрушень, у межах яких політична культура або виконує стабілізаційну роль, або навпаки – активізує протестний потенціал.

У процесі дослідження окреслено роль інституційного середовища у становленні політичної культури. Доведено, що ефективність інституцій не обмежується правовим забезпеченням чи адміністративною структурою, а визначається рівнем довіри, прозорістю процедур, чутливістю до зворотного зв'язку. Інституціоналізація громадянського суспільства відбувається паралельно з трансформацією політичної культури – через включення нових форм участі, розвиток горизонтальних ініціатив, оновлення уявлень про

легітимність. Встановлено, що відсутність довготривалих механізмів участі й репрезентації зумовлює домінування ситуативної активності, що обмежує потенціал демократизації.

Національна культурна спадщина й ментальні установки розглянуто як джерело формування глибинних ціннісних структур, що визначають спосіб включення громадянина у політичне поле. Виявлено, що історична пам'ять, символічний капітал культурних образів, роль мови, традиція спротиву та взаємодія з сакральним простором кодифікують політичні уявлення, навіть якщо не мають прямого зв'язку з поточними політичними подіями. Саме ці ресурси забезпечують символічну тяглість, стабільність або, навпаки, опір реформам.

Інформаційні технології і цифрові платформи виявлено як чинники трансформації політичної культури, які не лише модифікують канали комунікації, а й змінюють саму структуру політичної ідентичності. З'ясовано, що соціальні мережі, месенджери, інтерактивні платформи виконують функції альтернативної соціалізації, створюючи нові способи мобілізації, протесту, легітимації. У той же час цифрове середовище підвищує ризики фрагментації, маніпуляції, радикалізації, особливо за умов гібридного впливу та слабкої критичної освіти.

Аналіз трансформацій політичної культури України в умовах російсько-української війни дозволив визначити нову динаміку: від пасивного сприйняття влади – до самоорганізованих форм політичної дії, від недовіри – до локальної відповідальності, від патерналістських очікувань – до культури горизонтальної участі. Установлено, що війна виступила каталізатором переосмислення держави, інституцій, політичної ідентичності. Саме в умовах екзистенційної загрози набули сили такі компоненти, як солідарність, участь, колективна дія – що поступово витісняють залишки пострадянських моделей взаємодії.

У межах дослідження також виокремлено сучасні виклики для розвитку політичної культури. Встановлено, що основні загрози – це слабка

інституційна довіра, фрагментоване партійне поле, інфантилізація участі, залежність від персоналізованого лідерства, поширення політичного цинізму, нерозвиненість механізмів громадського моніторингу та обмежений доступ до політичної освіти. Ці чинники ускладнюють формування сталої культури відповідальності, стримують репрезентативність і знижують дієздатність демократичного процесу.

На основі проведеного аналізу сформульовано такі перспективи розвитку політичної культури в Україні: інституціоналізація форм участі, підтримка громадянських ініціатив, впровадження механізмів прозорості й підзвітності, розвиток критичної політичної освіти, формування символічного простору взаємодовіри. Політична культура в українському контексті демонструє потенціал до руху в бік європейської моделі, проте реалізація цього потенціалу залежить від здатності держави змінити правила взаємодії, а громадян – підтримувати активну участь у період між кризами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеева В. За лаштунками імперії: есеї про українсько-російські культурні відносини. *Віхола*. 2021. 360 с. URL: <https://chtivo.org.ua/literature/naukova/33010-za-lashtunkami-imperiyi-eseyi-pro-ukrayinsko-rosijski-kulturni-vidnosini.html> (дата звернення: 01.05.2025).
2. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : монографія. Київ : МАУП, 2003. 424 с.
3. Бельська Т. Політична культура як ціннісна складова громадянського суспільства. Публічне управління: теорія та практика. 2014. Вип. 3. С. 66–72.
4. Боярська О. А., Поплавський О. О. Цивілізаційна парадигма С. Хантингтона та сучасна «лінія розлому» України. Політологічний вісник, 2015. Випуск 79. С. 301-311.
5. Букач, В. М. Категорія «політичної культури» в науковому та публічному дискурсах. *Науковий журнал «Політикус»*. 2022. №1. С. 94 – 102. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/15557> (дата звернення: 01.05.2025).
6. Ващенко О. Формування політичної культури особистості як мета політичної соціалізації. *Гілея*. 2013. Вип. 65. С. 515–522.
7. Вебер М. Протестанська етика і дух капіталізму. Київ: Основи. 1994. 261 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Weber_Max/Protestanska_etyka_i_dukh_kapitalizmu/ (дата звернення: 01.05.2025).
8. Вибори 2019: результати голосування. Інтерактивна мапа. *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47747305> (дата звернення: 01.05.2025).
9. Возняк С. М. Духовні цінності українського народу . Київ; Івано-Франківськ: Плай, 1999. 293 с.
10. Войтенко Т. О., Гончарук О. С., Привалов Ю. О. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка / Відп. ред.: Ю. Саєнко - К.: Стилос, 2002. 368 с.

11. Вонсович С. Транзитологія: долання кризи та вектори розвитку. Науковий часопис *Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2021. №30. С. 5–13.
12. Воротинцева М., Казанський Д. Як Україна втрачала Донбас. *Чорна гора*. 2020. 326 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kazanskyi_Denys/Yak_Ukraina_vtrachala_Donbas/ (дата звернення: 01.05.2025).
13. Глуховський М. «Російськомовні громадяни» – хто це і як їх розпізнати? Що кажуть юристи і мовознавці. Українські медійні системи. URL: <https://www.google.com/amp/s/glavcom.ua/amp/publications/rosijskomovni-hromadjani-khto-tsei-jak-jikh-rozpiznati-shcho-kazhut-juristi-i-movoznavtsi970198.html> (дата звернення: 01.06.2025).
14. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 2005. 296 с.
15. Головаха Є. Феномен «аморальної більшості» в українському суспільстві: пострадянська трансформація масових уявлень про норми соціальної поведінки. Україна – 2002. Моніторинг соціальних змін; за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ: Либідь, 2002. 543 с.
16. Гончарук Т. В., Шумка М. Л. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення та потенціал. *Матеріали міжнародних філософсько-економічних читань*. Львів, 2011. С. 215–222.
17. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Пріоритетність національних інтересів у світлі стратегії національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2005. № 3. С. 11–18.
18. Гордієнко М. Еволюція феномена політичної культури в процесі соціальної модернізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : Культурологія. 2010. Вип. 5. С. 276–291.
19. Гордієнко Т. Від приватного спілкування до інформаційних бульбашок: як месенджери змінюють споживання новин. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2024. Т. 35(74). №6. С. 280–

288. URL: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.6/44> (дата звернення: 01.05.2025).
20. Гордієнко Т. Як працює китайський інтернет: без літери N, із забороненим Вінні Пухом та річковими крабами. *MEDIASAPIENS*. URL: <https://ms.detector.media/media-i-vlada/post/21609/2018-08-10-yak-pratsyuie-kytayskyy-internet-bez-liter-y-n-iz-zaboronenym-vinni-pukhom-ta-richkovymy-krabamy/> (дата звернення: 01.05.2025).
21. Горностай П. П. Громадянське суспільство України як суб'єкт політики. Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій : матеріали круглого столу (Київ, 15 листопада 2022 р.) / За наук. ред. Ю. Ж. Шайгородського, С. Л. Чуніхіної. Київ : Талком, 2022. 36 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2023/03/Zbirnyk_zh_materialamy_kr.stolu-2023.pdf (дата звернення: 10.03.2025)
22. Городенко Л.М. Політична культура: до визначення понять. Українське журналістикознавство. 2014. Вип. 15. С. 19–25.
23. Гоцур О. Соціальні мережі і політичний PR в українських та закордонних виборчих кампаніях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: журналістика*. 2021. №2(2). С. 53–57. URL: <https://doi.org/10.23939/sjs2021.02.053> (дата звернення: 01.05.2025).
24. Грушецький А. 5-річчя президентства Володимира Зеленського: як змінилася ситуація з демократією і економікою в Україні та бажана форма правління. *КМІС*. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1411&page=1#_ftnref1 (дата звернення: 01.05.2025).
25. Грушецький А. Динаміка довіри Президенту В. Зеленському в 2019-2025 роках. *КМІС*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1496&page=1> (дата звернення: 01.05.2025).

26. Грушецький А. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках. *КМІС*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1> (дата звернення: 01.05.2025).
27. Грушецький А. Динаміка ставлення українців до Сталіна протягом 2012-2023 років. *КМІС*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1273&page=1> (дата звернення: 01.05.2025).
28. Грушецький А. Довіра телемарафону «Єдині новини». *КМІС*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1369&page=3&t=1> (дата звернення: 01.05.2025).
29. Грушецький А. Кого українці вважають лідером опозиції в Україні. *КМІС*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1384&page=3&t=1> (дата звернення: 01.05.2025).
30. Грушецький А. Пріоритет для української громадськості: критика хибних дій влади чи сприяння відсічі російській агресії. *КМІС*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1499&page=1&t=1> (дата звернення: 01.05.2025).
31. Грушецький А. Сприйняття потреби у виборах Президента. *КМІС*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1371&page=3&t=1> (дата звернення: 01.05.2025).
32. Грушецький А. Ставлення до викладання російської мови в україномовних школах. *КМІС*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1385&page=1&t=10> (дата звернення: 01.05.2025).
33. Грушецький А. Ставлення до створення Уряду національної єдності. *КМІС*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1339&page=4&t=1> (дата звернення: 01.05.2025).

34. Грушецький А. Ставлення українців до Росії і росіян. *КМІС*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1446&page=1> (дата звернення: 01.05.2025).
35. Грушецький А. Як би проголосували українці на перших президентських виборах, якщо би опинилися в 1991 році. *КМІС*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1346&page=4&t=1> (дата звернення: 01.05.2025).
36. Грушецький А. Яку мету Росія зараз ставить перед собою у війні проти України. *КМІС*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1505&page=1> (дата звернення: 01.05.2025).
37. Гурак Р. Батьки підтримують вживання державної мови в усіх сферах життя. Державна служба якості освіти України. URL: <https://sqe.gov.ua/ruslanguage-gurak-batki-pidtrimuyut-vzhiviv/> (дата звернення: 01.06.2025).
38. Демиденко Н., Білоус Т. Поняття, ознаки та функції політичної культури. *Право.ua*. 2023. №2. С. 171-176.
39. Денисюк А. В. Політичний діалог в сучасний умов: політико-культурний аспект. *Політикус*. 2023. № 1. С. 51–57.
40. Для чого російська пропаганда використовує дипфейк В. Залужного. Центр протидії дезінформації. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/dlya-chogo-rosijska-propaganda-vykorystovuye-dipfejk-v-zaluzhnogo/> (дата звернення: 01.05.2025).
41. Загурська-Антонюк, В., Загурський, В. Транзитивність політичної свідомості українців в умовах російсько-української війни. *Society and Security*. 2024. №1. С. 40 – 45. URL: <https://eztuir.ztu.edu.ua/handle/123456789/8538> (дата звернення: 01.05.2025).
42. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В.

- Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.
43. Зуйковська А. Система, структура та функції політичної культури в сучасному політико-культурному аналізі. Наукові записки НаУКМА. 2009. Т. 95. С. 23-26. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3989> (дата звернення: 01.05.2025).
44. Іванова Т. Онлайн-мітинг «Жовтої стрічки» на підтримку Херсона зібрав 36 тисяч людей. *Суспільне*. URL: <https://suspilne.media/kherson/1022101-navit-u-pralnij-masinci-viletilo-sklo-so-rozpovili-ocevidci-pro-cergovi-rosijski-ataki-hersona/> (дата звернення: 01.05.2025).
45. Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали «круглого столу», 22 квіт. 2008 р. / За заг. ред. Ю. О. Зерній. – К.: НІСД, 2008. – 68 с.
46. Кваша, О. П., Шимко, О. В., Чоста, К. С. Політична культура як чинник розвитку громадянського суспільства в Україні: виклики та перспективи. Український політико-правовий дискурс. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. №8. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/154> (дата звернення: 01.05.2025).
47. Клікай, лайкай, голосуй: як соцмережі допомагали у виборчих кампаніях. *Детектор медіа*. URL: <https://vybory.detector.media/2019/04/09/klikaj-lajkaj-holosuj-yak-sotsmerezhi-dopomahaly-u-vyborchih-kampaniyah/> (дата звернення: 01.05.2025).
48. Кокарча Ю. А. Деструктивний вплив нових форм активності в соціальних мережах на політичну культуру. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 74 – 79. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/585f3791-6062-43ea-80c0-3b6c9fbe2931> (дата звернення: 01.05.2025).
49. Колодій А. Перешкоди на шляху інституціалізації громадянського суспільства в Україні / Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково - практичної конференції за міжнародною участю. – 30 травня 2001 р. Київ, Українська Академія державного управління при президентіві України. Т. 1-3. 2001. 276 с.

50. Конончук В. Війна і нова Україна. Результат матиме фундаментальне значення для Європи. *Zaxid.net*. URL: https://zaxid.net/viyna_i_nova_ukrayina_n1554144. дата звернення: 10.05.2025)
51. Кречко Я. Бойовики видають «підручники» з української мови. Для чого? Радіо свобода. URL: <https://www.google.com/amp/s/www.radiosvoboda.org/amp/donbas-realii-boyovyky-vuda-yut-pidruchnyky-ukrainskoyu/29517734.html> (дата звернення: 01.06.2025).
52. Кучеренко І. Еволюція моралі радянського тоталітарного режиму. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса Національної академії наук України. 2007. Вип. 33. С. 234–243.
53. Логвиненко Б, Мазепа Я, Стефаняк Ю, Юзефик К, Яблучна А. Деколонізація: як очистити простір від російського. *Ukrainer*. URL: <https://www.ukrainer.net/dekolonizatsiia/> (дата звернення: 01.05.25).
54. Масштабний витік даних: Facebook не сповіщатиме постраждалих. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3223520-masstabnij-vitik-danij-facebook-ne-spovisatime-postrazdalih-koristuvaciv.html> (дата звернення: 01.05.2025).
55. Матяш І. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2012. С. 60–74.
56. Медвідь Ф. М. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів. Політичний менеджмент. 2005. №5. С. 35–43.
57. Медіаландшафт на тимчасово окупованих територіях України: звіт Центру досліджень «Детектора медіа» та Centre for Information Resilience. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/227543/2024-06-05-medialandshaft-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriyakh-ukrainy-zvit-tsentru-doslidzhen-detektora-media-ta-centre-for-information-resilience/> (дата звернення: 01.05.2025).
58. Миронишева Т. Чи єдині новини? Шлях телемарафону від спільного інформування до конфліктів і глядацької недовіри. «Медіамейкер». URL:

<https://mediamaker.me/shlyah-telemarafonu-vid-spilnogo-informuvannya-do-konfliktiv-i-glyadaczkoyi-nedoviry-9431/> (дата звернення: 01.05.2025).

59. Михальченко М., Андрущенко В. Україна розділена в собі: від Леонідії до Вікторії. Т.ІІ. - К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2009. – 458 с.

60. Мірошніченко Б. Технології протесту. Як через месенджери та соцмережі борються з диктаторами та запускають світові революції. *Українська правда*. URL:

<https://www.pravda.com.ua/articles/2020/08/27/7264300/> (дата звернення: 01.05.2025).

61. Міхалевська К. Росія маніпулює історією, щоб змінити культурну ідентичність українських дітей на ТОТ. *Громадянська мережа ОПОРА*. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/rosiya-manipulyuye-istoriyeyu-shhob-zminiti-kulturnu-identichnist-ukrayins-kih-ditey-na-tot-25495> (дата звернення: 01.05.2025).

62. Нагорна Н. Вперше в Україні відбувся онлайн-протест проти скорочення видатків на культуру. *Телевізійна служба новин*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/vpershe-v-ukrayini-vidbuvsya-onlayn-protest-proti-skorochennya-vidatkiv-na-kulturu-1516044.html> (дата звернення: 01.05.2025).

63. Нагорна. Л. Політична культура і культура політики: етичні аспекти. *Політичний менеджмент*. 2009. № 6. С. 14–24.

64. Новакова О. В., Остапенко М. А. Еволюція геополітичних цінностей та орієнтацій українців під впливом війни. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2023. №36. С. 94 – 103. URL: <http://heraldiss.onu.edu.ua/article/view/288711/282488> (дата звернення: 01.05.2025).

65. Овчинникова А. П. Європейська цивілізованість. Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок в історико-правовому вимірі: матеріали Міжнародної XXXI історико-правової конференції 27–30 листопада 2014 р., м. Берегове. Київ, Ужгород : Видавництво «Говерла», 2014. С. 122–127.

66. Олсон М. Логіка колективної дії: суспільні блага і теорія груп. Київ: Лібра. 2004. 174 с.
67. Остапенко М. Політична культура суспільства: навч. посіб. Київ: МАУП, 2008. 96 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000024768> (дата звернення: 01.05.2025)
68. Офіцинський Р. А. Сучасні оцінки внутрішнього розвитку України 1990-х рр. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія». 2002. №7. 179 с.
69. Пасісниченко В.Л. В пошуках теорії політичної культури: проблеми концептуалізації поняття. Сучасне суспільство. 2014. Вип. 1. С. 105–116.
70. Пиріг В. Соціологи дізналися, як російськомовні українці ставляться до Росії. Громадське радіо. URL: <https://hromadske.radio/news/2025/05/27/sotsiolohy-diznalyisia-iak-rosiyskomovni-ukraintsi-stavliatsia-do-rosii> (дата звернення: 01.06.2025).
71. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. Вісник Національної Академії наук України, №9. 2022. С. 38–49.
72. Політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії. Національна безпека і оборона. 2022. №3-4 (189-190). 122 с. URL: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf. (дата звернення: 17.05.2025)
73. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. - 2-е вид., доп. і перероб. - К.: Генеза, 2004. 236 с.
74. Поліщук І. О. Політична культура: дефініція, структура та функції. Міжнародний «круглий стіл» «Правова та політична культура соціуму за умов його модернізації» (12 квітня 2013 р.). Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3 (17). С. 194–196.

75. Поремчук Є. Мітинг в смартфоні: як в часи електронної демократії реалізувати право на протест. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/evhen_poremchuk/479040_miting_smartfoni_yak_chasi.html (дата звернення: 01.05.2025).
76. Презентація дослідження «Стигматизація ветеранів і ветеранок: Ситуація в Україні та досвід США». *Ветеранський фонд (Поруч з ветераном)*. URL: <https://veteranfund.com.ua/newsukr/prezentatsia-doslidjennia-stigmatizatsia-veteraniv-i-veteranok/> (дата звернення: 01.05.2025).
77. Приходько, С. М., Ільченко, А. М., Помаз, Ю. В. Ціннісні аспекти політичної культури українського суспільства. *Науковий журнал «Політикус»*. 2022. № 2. С. 75 – 79. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/15993> (дата звернення: 01.05.2025).
78. Протестувальники в Гонконгу надихаються Майданом, але технологічно пішли на крок вперед. Огляд онлайн-інструментів і засобів. *Texty.org.ua*. URL: https://texty.org.ua/articles/98142/Protestuvalnyky_v_Gonkongu_nadyhajutsa_Majdanom_ale_tehnologichno-98142/ (дата звернення: 01.05.2025).
79. Пушнова Т. «Він долучив до української нації людей, які ще донедавна не бачили себе її частиною»: авторка дослідження «Ефект Зеленського» Ольга Онух. *Українська правда. Культура*. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/01/22/252466/> (дата звернення: 05.05.2025).
80. Разумков Центр. Готовність громадян України до поступок заради припинення війни (лютий–березень 2025р.). *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/chervoni-linii-ukrainy-gromadska-dumka-i-natsionalni-perekonannia-kviten-traven-2025r> (дата звернення: 01.05.2025).
81. Разумков Центр. Ставлення українців до СРСР (вересень–жовтень 2022р.). *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-ukraintsiv-do-srsr-veresn-zhovten>

2022r?fbclid=IwAR3Kusi_dcEX9Lo04Dv2D8Wi2n9tHmAouDloZZnsigpDrPbn3maybSHadSI (дата звернення: 01.05.2025).

82. Разумков Центр. Червоні лінії України»: громадська думка і національні переконання (квітень–травень 2025р.). *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/chervoni-linii-ukrainy-gromadska-dumka-i-natsionalni-perekonannia-kviten-traven-2025r> (дата звернення: 01.05.2025).

83. Ревуцька С. К. Національна свідомість українців під впливом ЗМІ. *Інтелект. Особистість. Цивілізація*. 2021. №1. С. 91 – 98. URL: <https://intelektn.donnuet.edu.ua/index.php/intelekt/article/view/45/47> (дата звернення: 01.05.2025).

84. Резнік О. Ставлення українців до влади під час повномасштабної війни. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 13 липня 2023. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-ukraintsiv-do-vladi-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni> (дата звернення: 20.05.2025).

85. Рубан, А. О. Визначальні чинники та особливості української політичної ментальності. *Регіональні студії*. 2022. Вип. 29. С. 167 – 171. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/69245> (дата звернення: 01.05.2025).

86. Рудченко О. Функції національної політичної культури: теоретико-методологічний аспект. *Сучасна українська політика: зб. наук. праць*. 2011. №22. С. 117-126. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/24990> (дата звернення: 01.05.2025)

87. Ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, вересень 2021 року. *КМІС*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1078&page=4> (дата звернення: 01.05.2025).

88. Стародубська М. Як зрозуміти українців: кроскультурний погляд. Віват. 2024. 400 с.

89. Сурмін Ю. П. Ціннісні процеси пострадянського суспільства: методологічний аспект: Зб. наук. пр. НАДУ: Сучасні проблеми державного

управління / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. Київ: Вид-во НАДУ, 2003. Вип. 1. С. 87–98.

90. Тайді Дж. «Я викрав дані 700 млн користувачів LinkedIn задля розваги». *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57833124> (дата звернення: 01.05.2025).

91. Телебачення Торонто. «НСТ ВОБЛЄ»: нікчемність і жалюгідність російських протестів. *YouTube*. URL: https://youtu.be/uoTG-kq9kDU?si=UhNCBpx_dRuggwJu (дата звернення: 01.05.2025).

92. Тютюнник Л.Л. Пропаганда як засіб маніпуляції в умовах війни. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 6. С. 184 –192. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/288547/284361> (дата звернення: 01.05.2025).

93. Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін / За ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. - К.: Інститут соціології НАН України, 2004. 46 с.

94. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеева. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 32 с.

95. Фесенко В. Джерела української нації та державності. Роздуми про минуле та майбутнє української політики. *Укрінформ*. 2023, від 18 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3754114-dzerela-ukrainskoi-nacii-taderzavnosti.html> (дата звернення: 13.05.2025)

96. Царенко О. О. Політична культура як чинник впливу на політичну поведінку громадян. *Панорама політологічних студій*. 2013. Вип. 10. С. 176–182.

97. ЦВК опрацювала 100% протоколів за кордоном: переміг Порошенко. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-poroshenko-cvk/29895941.html> (дата звернення: 01.05.2025).

98. Цінності та орієнтири українського «покоління Z»: нове дослідження. *Профспілка працівників освіти і науки України*. URL: <https://pon.org.ua/novyny/5980-cnnost-ta-oryentiri-ukrayinskogo-pokolnnya-z-nove-dosldzhennya.html> (дата звернення: 01.05.2025).
99. Чиркова М. Ю. Участь архівів у державній політиці пам'яті. Електронний ресурс. URL: <file:///C:/Users/1/Downloads/Nvamuvl>.
100. Юрій М.Ф. Політологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, КНТ, 2006. 416 с.
101. Як боротися із засиллям дипфейків у порнографії й політиці. *Громадянська мережа ОПОРА*. URL: https://www.oporaua.org/polit_ad/iak-borotisia-iz-zasilliam-dipfeikiv-u-pornografiyi-i-polititsi-24617 (дата звернення: 01.05.2025).
102. Як за допомогою TikTok проросійський кандидат здобув перемогу у першому турі виборів президента Румунії?. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rfe-rl-georgescu-vybory-prezydenta-rumuniyi/33216856.html> (дата звернення: 01.05.2025).
103. Як змінювалося ставлення українців до членства в НАТО. «Слово і Діло». URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/03/infografika/suspilstvo/yak-zminyuvalosya-stavlennya-ukrayincziv-chlenstva-nato> (дата звернення: 01.05.2025).
104. Cambridge Analytica, компанія в центрі скандалу з Facebook, закривається. *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-43980978> (дата звернення: 01.05.2025).
105. Eco U. Nieobecna struktura Wydawnictwo: Wydawnictwo KR. 2003. S. 141.
106. Elkins D. Cause in Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain? *Comparative Politics*. 1979. Vol. 11. № 2. P. 127–145.
107. Howard M. M. The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe. New York: Cambridge University Press, 2003. P. 27–28.
108. Lane R. Political Culture: Residual Category or General Theory? *Comparative Political Studies*. 1992. Vol. 25. P. 362–387.

109. Onuch O., Hale E. H. The Zelensky Effect. Hurst Publishers, 2022. 424 p.
110. Reisinger W. The Renaissance of a Rubric: Political Culture as Concept and Theory. *International Journal of Public Opinion Research*. 1995. Vol. 7. № 4. P. 328–352.